

Boşanmış Aile Çocuklarında Boşanmanın Etkileri ve Travma Sonrası Büyüme: Nitel Bir Çalışma

The Effects of Divorce on Divorced Family Children and Posttraumatic Growth: A Qualitative Study¹

Kübra YANAR²

Tahsin İLHAN³

Öz

Bu araştırmada ortaokul ve lisede okuyan boşanmış aile çocuklarında boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyümenin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel desende yapılan bu araştırma olgubilim yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışma grubu Orta Karadeniz bölgesinde bir ilde eğitimine devam etmekte olan anne babası boşanmış sekiz ortaokul ve lise öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Verilerin toplanmasında öğrenciler için hazırlanmış, açık uçlu dokuz sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bunun sonucunda yedi tema ve 19 alt tema elde edilmiştir. Araştırma sonuçları boşanmanın çocuklar üzerinde farklı alanlarda ve şekillerde yaşantı değişikliklerine sebep olduğunu göstermiş ve boşanmanın çocuklar için hayatlarındaki zorlayıcı yaşantılardan önemli bir tanesi olduğu sonucu çıkarılmıştır. Boşanma sonrası zorluklarla başa çıkmada farklı yolların ortaya çıktığı saptanmıştır. Katılımcıların boşanmayı aile dışındaki çevresi ile paylaşmakta zorlandıkları ve boşanma ile ilgili sorun yaşadıklarında yardım istemekten kaçındıkları görülmüştür. Boşanmanın çocuklar için aynı zamanda ders alınan ve öğretici bir yaşantı olduğu sonucuna varılmıştır. Boşanma sonrasında aile yapısı ve yaşanan çatışmaların durumuna göre sosyal çevrenin bazı bölümlerinde kesintilerin olduğu; bununla beraber katılımcıların da sosyal destek alabilecekleri kişilerin farkına vardığı ve yardım alma, yardım etme gibi sosyal becerilerinde gelişim olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, boşanmanın etkileri, travma sonrası büyüme, boşanmış aile çocukları

Abstract

This study aimed to investigate the effects of divorce in divorced family children studying at secondary and high schools and posttraumatic growth. The study used a qualitative design and was based on the phenomenology approach. The study group consisted of eight middle and high school students whose parents were divorced and who were going to school in a province in the Central Black Sea region. The students in the study group were selected using the purposive sampling method. The data were collected using a semi-structured interview form with nine open-ended questions prepared for students. The content analysis method was employed in the analysis of the data. As a result, seven themes and 19 sub-themes were obtained. The results of the study indicated that post-divorce life changes occurred in different areas and forms for children and that divorce is one of the most challenging experiences for children in their lives. Different ways of coping with post-divorce difficulties were determined to emerge. The participants were observed to have difficulty sharing the divorce with their non-family environment, and they were found to withdraw from seeking help when they experienced divorce-related problems. In conclusion, divorce was also found to be an educational and instructive experience for children. Besides, the results of the study revealed that there were interruptions in some parts of the social environment according to the post-divorce family structure and the status of the conflicts experienced. However, the participants were able to realize the individuals that they could receive social support from, and they were found to develop skills such as getting help and helping.

Keywords: Divorce, effects of divorce, posttraumatic growth, divorced family children

¹ Bu makale birinci yazarın Prof. Dr. Tahsin İlhan danışmanlığında bitirdiği yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Tokat Rehberlik ve Araştırma Merkezi, Tokat - Türkiye, kubrayanar91@gmail.com.tr orcid.org/0000-0003-4978-3889

³ Prof. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tokat - Türkiye, tahsinilhan73@gmail.com orcid.org/0000-0002-5007-5022

GİRİŞ

Aile yaşam döngüsüne göre ailelerin gelişimi birtakım geçişler ve evrelerle, yaşlara göre belirlenmiştir. Bu döngünün gelişim aşamaları; kuruluş aşamasında çocuksuz yeni aile, ilk ebeveynlikte bebekli aile, okul öncesi çocuklu aile, okul çocuğu ailesi, ergen ailesi, atama merkezi olarak aile, orta yaştaki ebeveynlik sonrası aile (boş yuva), emekli aile şeklindedir (Hill, 1986). Aileler bu döngüsel dönemlerin içinde farklı problemlerle karşılaşmakta ve her dönem farklı çözümler bulması gerekebilmektedir. Bununla beraber Nazlı'ya (2013) göre günümüzde değişimin çok hızlı olmasıyla çiftler değişen rollere uyum sağlayamamakta ve bu durum aile içi etkileşim ve dengeyi bozmakta, kuşak çatışmasını tetiklemektedir. Aile üyelerinin zorlanmasıyla ailenin varlığının devamı da zorlaşmaktadır. Örneğin, Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasında (TBNA, 2014) beş yıldan az süredir evli olanlar, çocuğu olmayanlar ve bir- iki çocuklu ailelerin en yaygın sorunu yakın çevre müdahalesi iken; beş yıldan fazla evli olanlarla çocuk sahibi olanların ise diğer ailelere göre daha çok ekonomik sorunlardan şikayetçi oldukları görülmüştür.

Ailenin gelişiminde aile içi faktörler veya dış çevrenin etkisiyle ufak ya da büyük değişiklikler meydana gelebilmektedir. Birtakım toplumsal ve özel sebeplerin etkisiyle bir arada durmayı başaramayan aile üyeleri boşanma yoluyla ayrılabilir. Boşanma son yıllarda dünya ülkelerinin gündemine daha çok girmeye başlamıştır. Birleşik Avukatlar tarafından boşanma üzerine yayınlanan verilere göre küresel boşanma oranları artmaya devam etmektedir. Dünya üzerinde boşanma oranları 1960 yılında %12 iken 2017 yılında %44 olmuştur. Türkiye; boşanma oranlarının en düşük olduğu ülkeler arasında %22 ile 9. sıradadır (Divorce rate by country: the world's 10 most and least divorced nations, 2018). Bununla beraber Türkiye'deki boşanma oranları incelendiğinde kendi içerisinde artan bir ivmede olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumuna (TÜİK) göre 2008 yılında kaba boşanma hızı binde 1.40 iken 2021 yılında binde 2.07 olarak açıklanmıştır (Evlenme sayısı, kaba evlenme hızı, boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı 2001-2021, 2022). Bu göstergeler Türkiye'de boşanmanın aileleri ve çocukları son zamanlarda daha çok etkileyen ve yeni tanışılan bir olgu haline geldiğini göstermektedir.

Bir ailenin boşanması sürecinde ailelerde başta ekonomik olmak üzere birçok problem baş göstermekte ve aileler daha önce sahip oldukları hayat standardının altında bir yaşam düzenine alışmak zorunda kalabilmektedirler. Demirci'ye (2016) göre boşanmayla beraber çocukların alışkın oldukları yaşam düzeni ve aile ortamı değişmektedir. Çocuklar boşanmanın etkisiyle öfke, korku, özlem, üzüntü, dışlanma, utanç, değersizlik hissi gibi duygular hissetmekte ve bu durum onların okula uyumuna, okul başarısına etki etmektedir. Sancaklı'nın (2014) çalışmasında boşanma sürecindeki zorlu yaşantılar ve o anda ebeveynin desteğinin olmaması süreçte çocukların ebeveynleriyle iletişimini kesintiye uğratmaktadır. Çocuklar bu şekilde sürece dair yoğun bilgi eksikliği ve anlamlandırma problemleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Boşanma her ailenin başvurabileceği hukuki bir süreç olmasına rağmen insanlar üzerinde travmatik etkileri olduğu görülmüştür. Vural'a (2015) göre anne babasını kaybetmiş ve anne babası boşanmış çocukların travma sonrası stres düzeyleri karşılaştırıldığında; anne veya babası vefat etmiş çocuklar ve ergenlerin travma sonrası stres düzeyi orta düzeyde iken, annesi ve babası boşanmış çocukların travma sonrası stres düzeyi ağır düzeyde çıkmıştır. Nair ve Murray (2005) de boşanmış annelerin daha yüksek stres ve depresyon yaşadıkları, sosyal desteğe ihtiyaç duyduklarını saptamıştır. Dreman'a (1991) göre boşanma ile ilgili klinik araştırma bulguları gözden geçirildiğinde sonuçlar boşanmanın travmatik bir olay olduğunu, boşanmış ebeveynlerin savunma davranışlarının diğer travma sonrası mağdurlara benzediğini göstermiştir.

Travma ezici bir kuvvet tarafından mağdurun zarar görmeye karşı koyamamasıdır. Travmatik yaşantılar, insanlara kontrol, bağ kurma ve anlam hissi veren doğal davranış sistemlerini yıkar. Tek seferde gerçekleşen, çoklu veya uzun süreli olarak tekrarlanan olaylar da dahil olmak üzere travma herkesi farklı yönlerde ve şekillerde etkiler (Herman, 2019). DSM V'e (2013) göre travma ile bağlantısı kurulan bozukluklar; akut stres tepkisi, akut stres bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, uyum

bozukluğudur. Bunlarla beraber Haselden'e (2014) göre travmatik bir olay başına gelen herkesin akut stres bozukluğu ya da travma sonrası stres bozukluğu yaşamadığı bilinmektedir. Benzer şekilde travma

sonrası kişilerin hayatlarında olumsuz sonuçlarla beraber olumlu yönde değişimler yaşadıklarını gösteren ve bu değişimin dinamiklerini irdeleyen çeşitli araştırmalar da mevcuttur (Calhoun ve Tedeschi, 1998; Larner ve Blow, 2011; Linley ve Joseph, 2004).

Pozitif psikolojide travmayla birlikte birtakım pozitif kazanımları elde etme; travma sonrası büyüme (TSB) kavramı olarak tanımlanmaktadır. Travma sonrası büyüme kişinin büyük bir yaşam kriziyle mücadelesinden ortaya çıkan önemli olumlu değişimlerdir (Calhoun, Cann, Tedeschi ve McMillan, 2000). Travmayla büyümenin gerçekleşmesi ve bunda etkili olan faktörler adına modeller geliştirilmiştir. Bunlardan biri Tedeschi ve Calhoun'un (2004) travma sonrası büyüme için geliştirdikleri "İşlevsel Betimleyici Model"dir. Travmatik olaydan sonra yaşantının bir sonucu olarak işleme süreciyle şema değişiminin gerçekleşmesi ve bunun da travma sonrası büyümeye sebep olan bilişsel işleme sürecini takip etmesidir. Bu modele göre travma sonrası büyüme beş faktörlüdür; bireysel güçlülük, kişiler arası ilişkiler, yeni olanakların algılanması, yaşamın kıymetini anlama ve manevi değişimdir.

Travma sonrası büyümeyle ilgili yapılan bazı araştırmalar farklı boyutlardaki travmatik durumlarda travma sonrası büyümenin iyileşme ve başa çıkmada etkili olduğunu göstermiştir. Morrill ve diğerlerine (2008) göre meme kanseri hastalarında travma sonrası büyüme seviyeleri yüksek olanlarda TSSB ve depresyon arasındaki ilişkinin azaldığı görülmüştür. Aynı şekilde baş ve boyun kanserinde hayatta kalanların kayda değer bir kısmında travma sonrası büyüme rapor edilmiştir (Sharp ve diğerleri, 2018). Berstein ve Pfefferbaum (2018) doğal afetlere çocuk ve gençlerin tepkilerini incelediklerinde; felaketin ardından travma sonrası stres seviyeleri ve afetle başa çıkmak için kullandıkları psikolojik süreçlerin tümünün travma sonrası büyüme ile ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Benzer şekilde Mazor, Gelkopf, Mueser ve Roe (2016) tarafından psikozla travma sonrası büyüme arasındaki ilişki hakkında yapılan çalışmada; yüksek düzeyde travmaya maruz kalmaya rağmen psikoza maruz kalanların travma sonrası büyüme yaşayabildiğini ve travma sonrası büyümenin katılımcılarda başa çıkma özyeterliği ve anlam bulma yönünde aracılık ettiği gözlenmiştir.

Boşanma sonrasındaki insanların yaşantılarını, ruh hallerini inceleyen araştırmalara bakıldığında insanların belli gelişimler gösterdikleri görülmüştür. Duffy, Thomas ve Trayner (2002) boşanmadan 10 yıl sonra görüşülen 95 kadının geneli (%74) yaşamlarını daha iyi olarak bildirmişlerdir. Hayatları hakkında daha iyi hissedilen kadınlar daha yüksek düzeyde öz saygı, yaşamları üzerinde kontrol geliştirdiklerini bildirmişlerdir. Baum, Rahav ve Sharon (2005) boşanmış 70 heterojen katılımcının çoğunun kendini değişmiş ve gelişmiş olarak gördüklerini saptamışlardır. Boşanmalarından önceki duruma kıyasla, çoğu kişi daha bağımsız olduklarını, hayatlarını daha fazla kontrol ettiklerini ve kendileri için daha sorumlu olduklarını bildirmişlerdir. Kendilerine daha çok saygı duyduklarını, daha yetkin olduklarını bildirmişlerdir. Ek olarak bu değişimleri çok önemli ve tatmin edici olarak algıladıkları görülmüştür. Bulgular, benlik kavramının yetişkinlikte değişebileceği görüşünü desteklerken, boşanmanın sadece kayıp değil, aynı zamanda kendini geliştirmeyi de getirdiği iddiasını desteklemiştir.

Boşanmayla ilgili araştırmalar gözden geçirildiğinde çoğunlukla boşanmanın negatif etkilerinin (stres, travma sonrası stres düzeyi, yalnızlık) ele alındığı fakat travma sonrası büyüme gibi pozitif kavramları ele alan çalışmaların daha az olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca bu çalışmalara bakıldığında daha çok korelasyonel düzeyde olduğu ve nitel çalışmaların daha az yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmada boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri ve hangi alanlarda travma sonrası büyüme gösterdiklerinin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmada boşanmış aile çocuklarında boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyüme faktörlerini incelemek için nitel araştırmalar arasında yer alan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma az sayıdaki kişilerin bireysel algılarının ve yaşantılarının doğal ortamda görüldüğü, az sayıda kişiyle çalışılmasına rağmen detaylı verilere ulaşılan gözlem, görüşme gibi yöntemler kullanılan bir araştırma biçimidir (Creswell, 2014; Ilgar ve Coşgun-İlgar, 2013; Patton, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Olgubilim, bilinen ama ayrıntılı bir bakış açısının olunmadığı olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu desende verilerin kaynağı araştırmayla ulaşılmak istenen bilgiye sahip olan kişilerdir ve veriler görüşme yöntemi kullanılarak elde edilmektedir (Creswell, 2016, Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Katılımcılar

Katılımcılar Türkiye’de Karadeniz bölgesinde bir ilde boşanmış aileden gelen 12-18 yaş arasında, yaş ortalamaları 15 olan sekiz çocuktan oluşmaktadır. Katılımcıların yarısı erkek, yarısı kızdır. Yine katılımcıların yarısı ortaokulda, diğer yarısı ise farklı türdeki liselerde eğitim görmektedir. Ayrıca, verilerin toplandığı dönemde katılımcıların tümünün velayeti annenin üzerindedir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı araştırmacılar tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Hazırlanan formda boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini incelemeye yardım edecek altı açık uçlu soru, travma sonrası büyüme faktörlerini araştırmak üzere üç açık uçlu soru yer almaktadır. Araştırmada kullanılacak sorular oluşturulurken ilgili çalışmalardan (Altunkaya, 2010; Demir ve Çelebi, 2017; Vural, 2015) faydalanılmıştır. Görüşme formu öncelikle boşanma ve aile araştırmaları yapan iki uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan hazırlanan soruları 0-10 arasında puanlamaları ve gerekli gördükleri sorulara önerilerde bulunmaları istenmiştir. Uzmanların dönütleri doğrultusunda soru maddeleri gözden geçirilmiş ve düzeltmelerde bulunulmuştur. Daha sonra boşanmış aileye sahip bir ortaokul ve bir lise öğrencisiyle iki farklı pilot uygulama yapılarak görüşme formu sınanmıştır. Yapılan pilot uygulamalardan sonra soru maddeleri tekrar gözden geçirilerek görüşme formuna son şekli verilmiştir.

İşlem

Veri toplama sürecinde ilk olarak Milli Eğitim Bakanlığından (MEB) araştırma izni alınmıştır. Katılımcılara okul psikolojik danışmanları ve branş öğretmenleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Bu süreçte 21 öğrenciye ulaşılmış, bu öğrencilerinin 8’inin annesi araştırma izni vermiş ve bilgilendirilmiş onam formunu imzalamıştır. Daha sonra katılımcıların her biriyle görüşme gün ve saatleri belirlenmiş, onlarla bireysel olarak okul ortamında birinci yazar tarafından görüşme yapılmıştır. Ortalama 45 dakika süren görüşmeler ses kaydına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşme yoluyla elde edilen veriler ses kaydından deşifre yapılarak yazılı dökümanlara dönüştürülmüştür. Bu aşamadan sonra içerik analizine geçilmiş, nitel araştırmalarda kullanılan bu yöntemle verilerin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Tümdengelimci ve tümevarımcı anlayışın beraber kullanıldığı bu çalışmada analizin bazı kısımlarında elde edilen verilerden kodlar çıkarılmış, kodlar alt temalara ve onlar da temalara dönüştürülmüştür. Analizin diğer kısımlarında ise sorulara bağlı olarak tema ve alt temalar çıkarılmıştır. Verilerin analizi boyunca araştırmacının danışmanı ile sürekli bilgi-alışverişinde bulunularak, danışmanın dönütleri doğrultusunda analiz güncellenmiştir.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu çalışmanın geçerliliği araştırmacının, objektif olması, gözlem yöntemini kullanması, esnek olması, doğal ortam içinde veriye ulaşması, araştırmanın yüz yüze görüşme şeklinde yapılması, çalışma grubunun amacına uygun kişilerden seçilmesi, katılımcıların detaylı olarak tanıtılması ve araştırma sürecinin kavramsal çerçeve ile uyumlu bir şekilde yürütülmesi gibi yöntemlerle (Creswell, 2014; Yıldırım ve Şimşek, 2013) sağlanmıştır. Araştırmanın güvenirliliği verilerin analizinde araştırmacının objektif olması, çalışılan kişilerin açık şekilde tanımlanması, görüşmelerin ses kaydına alınması ve not tutulması ortaya çıkan verilerin görüşülen kişilere teyidinin yapılması, alıntılarının doğrudan yapılması gibi yöntemlerle (Creswell, 2014, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2013) gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1’de görüldüğü üzere sekiz katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerin sonucunda yedi tema ve 19 alt tema elde edilmiştir.

Tablo 1. Tema ve Alt Temalar

Tema	Alt Temalar
Ailenin Anlamı	Aileyle İlgili Olumlu Çağrışım Aileyle İlgili Olumsuz Çağrışım
Boşanmaya Bakış	Çatışma Olarak Boşanma Boşanmanın Öğretici Yanı Boşanmanın Metaforik Anlamı
Boşanma Haberi	Planlı Öğrenme Plansız/ Hazırlıksız Öğrenme
Boşanmaya Olan Tepkiler	Kabullenme Duygusal ve Fizyolojik Tepkiler
Boşanmanın Etkileri	Ekonomik Durum Akademik Yaşam Diğerleriyle İlişkiler Karşı Cinsle İlişkiler
Öneriler	Uyumlu/Adaptif Çözüm Önerileri Uyumsuz/Adaptif Olmayan Çözüm Önerileri
Travma Sonrası Büyüme	Kendilik Algısı Kişiler Arası İlişkiler Yaşam Felsefesinde Değişim Gelecek Tasarımı

Ailenin Anlamı Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Aile senin için ne anlama geliyor?” sorusuna verdiği cevaplardan yola çıkılarak iki alt tema ve bir tema elde edilmiştir. Alt temalar aileyle ilgili olumlu çağrışım ve aileyle ilgili olumsuz çağrışım; tema ise ailenin anlamı şeklinde adlandırılmıştır. Katılımcılardan yedisi aileyi olumlu olarak tanımlarken, bir katılımcı (Ç8) olumsuz cümlelerinde aileyi tanımlamıştır.

Aileyle ilgili olumlu çağrışım

Katılımcıların biri (Ç8) hariç diğerleri aile ile ilgili olumlu çağrışım yapan ifadeler kullanmışlardır. Örneğin, bir katılımcı (Ç3) “Aile benim her şeyim yani onlara çok değer veriyorum onlar da bana fazlasıyla değer veriyor. Onlar olmasaydı ne yapacağımı bilemezdim. Benim dayanak noktam. Bir problem olduğunda hemen onlara danışıyorum, onlar bana en iyi yolu gösteriyor, iyi bir şekilde anlatıyorlar.” şeklinde ifade etmiştir. Ailenin bütünlüğüne vurgu yapan bir katılımcı ise (Ç7) “Bağlılık birbirine destek olma anlamına geliyor. Benim için aile tanımı ayrılışlar da bir bütünler, çünkü anne baba olmaları değişmeyecek.” demiştir. Ailenin bütünlüğüne vurgu yapan başka bir katılımcı (Ç4)

ise”Aile benim için güzel bir kavram yani, aile olmazsa tabii bir şey olmuyor. Bozulmuş bozulmamış olması da fark etmiyor şu anda bizim durumumuz hafta sonu babayla beraberiz, cumartesi pazar köyümüze gidiyoruz. Hafta içi annemle beraberiz.” şeklinde belirtmiştir.

Aileyle ilgili olumsuz çağrışım

Katılımcılardan sadece birisi aile ilgili olumsuz ifadelerde bulunmuştur. (Ç8) “Bence bir anlama gelmiyor. Benim şu an bir ailem olduğunu düşünmüyorum çünkü anne abi ve kardeşten ibaret bir ev. Bir aile içinde babanın da olması gerekiyor.” demiştir.

Boşanmaya Bakış Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Boşanma senin için neyi ifade ediyor?” sorusuna verdiği cevaplardan yola çıkılarak üç alt tema ve bir tema elde edilmiştir. Alt temalar; çatışma olarak boşanma, boşanmanın öğretici yanı, boşanmanın metaforik anlamı şeklinde adlandırılmıştır.

Çatışma olarak boşanma

Katılımcılardan tamamına yakını boşanmanın bir çatışma, kavga ve tahammülsüzlük sonucu gelişen bir olgu olduğunu vurgulamakla beraber katılımcıların çoğunluğu aynı zamanda normal bir yaşantı olduğu vurgusunu da yapmışlardır. Bir katılımcı (Ç2) “Boşanma deyince karşı tarafla anlaşamıyorlar, şiddet değil de kavga ediyorlar, anlaşamıyorlar birlikte karar veriyorlar, ben yapamıyorum boşanalım gibi. Ben öyle anlıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Bir katılımcı (Ç7) “Bence boşanmanın en büyük sebebi birbirlerine yaptığı hatalara katlanamıyorlar” şeklinde ve başka bir katılımcı (Ç5) da “Genellikle kavga ederek ayrılıyorlar” şeklinde ifade ederek boşanmanın anlaşmazlıklar sonucu oluştuğunu belirtmişlerdir. Katılımcı (Ç4) “Boşanma olabilecek bir şey, ne bileyim iki insan anlaşamaz bir yerde bir tartışma çıkar daha fazla uzatmak istemez.” şeklinde ifade etmiştir.

Boşanmanın öğretici yanı

Katılımcılardan ikisi boşanmanın hayattaki zorlu ve öğretici yaşantılardan biri olduğu vurgusunu yapmıştır. Bir katılımcı (Ç7) aşağıdaki ifadelerle görüşlerini ifade etmiştir.

Boşanma annesi babası boşanan bir insan eğer ki boşanırlarsa -Allah kimseye göstermesin- kaç yaşında olursa olsun fark etmiyor bence hayatın zorluğuna attığı ilk adım oluyor. Hayatta karşısına gelen zorluklara karşı daha güçlü durmasını sağlıyor. İlk başta yıkılıyor tabii de ama ondan sonra toparlayıp mantıklı olanı kendisi karar vermesi gerekiyor.

Başka bir öğrenci (Ç4) ise “Boşanma ilk başlarda zor oluyor da insan alışıyor hani bir de benim yaşım biraz büyük olduğu için alışması zor olmuyor, kolay da değil ama alışıyor insan zamanla.” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir.

Boşanmanın metaforik anlamı

Katılımcıların altısı boşanmanın olumsuz bir yaşantı olduğuna dair açıklamalar yaparken, olumsuz olduğuna dair açıklamalarda bulunan katılımcılardan birisi aynı zamanda boşanmaya olumlu bir anlam da yüklemiştir. Bir katılımcı ise cevap vermemiştir. Ç3 nolu katılımcı “Bir elmanın ayrılması gibi bir şey bence. Ayrılınca tekrar birleşmiyor” şeklinde boşanmayı ifade etmiştir. Başka bir katılımcı (Ç2) “Mesela yetim gibi. Bir çocuğu ortada bırakırsın ya ona benzetiyorum. Bir çocuğu bırakıp gidiyorsun terk ediyorsun. Çocuk da ortada kalıyor. Terketmeye benziyor.” diyerek boşanmanın kaybetme ile benzerliğini kurmuştur. Benzer şekilde bir katılımcı ise (Ç4) “Küçük bir çocuğun elinden en sevdiği oyuncacı alırsın ya o şekilde bir şey yani ona benzetiyorum. O oyuncak da anne ya da babanın biri, birinden ayrı kalması.” diyerek boşanmayı çocuk için anne ya da birinden ayrı kalınması olarak açıklamıştır. Ç7 nolu katılımcı “Güçlü kalmanın formülü.” diyerek boşanmanın hayatta karşısına çıkan bir zorluk olarak ifade etmiştir.

Boşanma Haberi Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara sorulan “Anne ve babanın boşanma kararını ilk, nasıl ve kimden öğrendin?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplara göre boşanma haberi teması ve iki alt tema oluşturulmuştur. Alt temalar; planlı öğrenme ve plansız/hazırlıksız öğrenmedir.

Planlı öğrenme

Katılımcıların üçü boşanma haberini annelerinin boşanma süreci başlamadan önce konuşmaları ve boşanma kararı aldıklarını bildirmeleri sonrasında öğrendiklerini söylemişlerdir. Bir öğrenci (Ç3) “Yani annem işte bize de danıştı boşanmak istediğini ama biz izin vermezsek vazgeçeceğini söyledi. Ben ve ablam ortak kararımız olarak ayrılabilirsin dedik” şeklinde belirtmiştir. Benzer şekilde Ç5 de “Annem bizimle konuştu. Süreci anlattı, boşanmaya karar verdik dedi.” şeklinde açıklamıştır.

Plansız/Hazırlıksız öğrenme

Katılımcıların cevaplarından anlaşıldığına göre dördü hazırlıksız bir şekilde boşanma haberini aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı Ç8 “Birinci sınıfta yolun ortasında abim annemle babamın boşandığını söyledi. Ben daha o zaman boşanmanın ne olduğunu bilmiyordum çünkü birinci sınıftaydım. Acaba ne diye acaba ne diye düşündüğümü hatırlıyorum.” şeklinde öğrenme sürecinden bahsetmiştir. Başka bir katılımcı (Ç6) “Birden pat diye babam, çocuğum biz boşanabiliriz, boşanacağız, mahkemedeyiz falan demişti.” diyerek öğrenme sürecini anlatmıştır. Bir katılımcı ise kendiliğinden boşanmayı anladığını kendisine herhangi bir açıklama yapılmadığını belirtmiştir. Katılımcı Ç2 “Boşanacaklarını söyleyen biri olmadı. İki kere annem sığınma evine gitti. İkincisinde boşandılar.” diyerek boşanmayı öğrenme sürecini açıklamıştır.

Boşanmaya Olan Tepkiler Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara sorulan “Boşanmayı nasıl karşıladın? Bu konuda ne gibi tepkilerin oldu?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplara göre boşanmaya olan tepkiler teması ve iki alt tema oluşturulmuştur. Alt temalar; kabullenme ile fizyolojik ve duygusal tepkilerdir.

Kabullenme

Katılımcıların ikisi anne babalarının boşanmasına kabullenici tepkiler verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı Ç3 “Beklemiyordum ama çok da şaşırmadım. Çünkü babam gerçekten çok sorumluluk sahibi bir insan değil.” şeklinde açıklamıştır. Katılımcı Ç6 ise “Şaşırmadım zaten kavga ediyorlardı. Ayrılırsa onlar için iyi olurdu ama benim için fena olurdu.” diyerek tepkisini açıklamıştır.

Duygusal ve fizyolojik tepkiler

Katılımcıların altısı anne babasının boşanmasına duygusal ve fizyolojik tepkiler verdiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı Ç1 “Bir tarafın bizden ayrı olacağı beni üzmüştü.” demiştir.

Katılımcı Ç4 ise “Başta ciddiye almıyordum ama daha sonra kâğıt gelince dedim kesin boşanacaklar. İlk başta insan verecek bir tepki bulamıyor, şaşıyor sonra niye falan diyor biraz araştırıyor. İlk başta ters tepki veriyor ama daha sonra alışıyor yani. Bağırıştım galiba öyle hatırlıyorum” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı Ç7 ise alkol kullanarak duygusal tepkilerini bastırmaya çalıştığını söylemiştir.

Boşandıklarında bir iki aylık süreçte günlük devamlı alkol içen bir insan oldum. Yani o sıkıntıyı o derdi kısa süreliğine unutmak için bazı farklı şeyler aramaya falan başlıyorsunuz. Ama ben orada hata yaptığımı anladım yani alkol sıkıntıları uzaklaştırmıyor ama yakınlılaştırıyor da tam tersine gecesinde unutuporsun sabahında geri başlıyor.

Boşanmanın Etkileri Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara yöneltilen “Anne babanın boşanması seni nasıl etkiledi?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplardan yola çıkılarak boşanmanın etkileri adlı temaya ve ekonomik durum, akademik yaşam, diğerleriyle ilişkiler, karşı cinsle ilişkiler alt temalarına ulaşılmıştır.

Ekonomik durum

Katılımcıların beşi ekonomik durumda değişim olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı (Ç1) “Evet. Biraz daha maddi açıdan bir düşüş yaşadık o zaman. Çünkü sadece annem çalışıyordu ve çalıştığına yetmediği zamanlar oluyordu. Sonradan toparladık tabii bu durumu.” şeklinde durumu açıklamıştır. Başka bir katılımcı (Ç7) “Ekonomik olarak evet. Çok büyük bir para sıkışıklığı içine girmiştik.” şeklinde açıklamıştır. Diğer taraftan katılımcıların ikisi maddi durumlarındaki değişiklik hakkında tam bilgileri olmadığını ve diğer bir katılımcı da maddi durumlarının değişmediğini belirtmiştir. Maddi durumlarının değişmediğini belirten (Ç3) “Annem nasıl desem evlendiğinden beri çalışıyor yani. Bize bakmak için onun çalışması gerekiyordu, ekonomik yönden bir zararımız olmadı neden çünkü babamın öyle sürekli bir işi yoktu, çoğunlukla bütün her isteğimizi annem alıyordu.” diyerek açıklamıştır.

Akademik yaşam

Katılımcıların altısı akademik başarısının boşanma yaşantısından etkilendiğini, ikisi ise etkilenmediğini belirtmiştir. Bir katılımcı (Ç8) “Zaten pek fazla ders çalışan biri değildim ben sadece dersleri dinlediğimle yapıyordum, yüksek not almam için dersleri dinlemem yetiyordu. Ama annemle babam boşandıktan sonra dersi de dinlememeye başladım. Dalgınlık oldu, insanın illa aklına geliyor ders ortasında, boşanma ile ilgili şeyleri düşünüyordum.” şeklinde akademik başarısındaki değişimi ifade etmiştir. Benzer şekilde başka bir katılımcı (Ç2) “Derslerime ilgim azaldı. Ortaokulda ben hiç çalışmıyordum, önceden öyle değildi boşandıktan sonra bayağı üzüldüm, yıprattı beni. Sürekli kafamda boşanmayı düşünüyordum” ifadelerinde bulunmuştur. Katılımcılardan ikisi ise akademik başarısının etkilenmediğini ifade etmiştir. Bir katılımcı (Ç3) “Bence benim yönümden etkilenmedi. En iyi şekilde bunu karşılamaya çalıştım” diyerek akademik hayatının boşanmadan etkilenmediğini ifade etmiştir.

Diğerleriyle ilişkiler

Katılımcıların cevapları çoğunlukla birinci ve ikinci derece (anne, kardeş, büyükanne, dede vb.) olmayan akraba ilişkilerinin boşanma yaşantısından etkilendiği yönünde olmuştur. Katılımcılardan altısı akraba ilişkilerinin boşanmadan sonra olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Bir katılımcı (Ç3) “Babamın tarafı karşı çıktığından dolayı sorunlar yaşandı. Zaten normalde de çok öyle ilgilenen insanlar değillerdi. Bu da olunca hiç mesafe olmadı yani hiç, onlarla bağımızı kopardık” şeklinde belirtirken, başka bir katılımcı (Ç6) “Annem ve babamın diğer tarafın akrabalarına olan düşünceleri bayağı değişti. Olumsuz gitti. Boşanmadan önceye göre görüşmediğimiz akrabalarımız var. Bazı kuzenlerim boşanmadan sonra bize hiç gelmemeye başladılar” şeklinde tümüyle kopukluk değil fakat araya mesafe girmesi dolayısıyla gelişen bir süreçten bahsetmiştir. Katılımcılardan ikisi akraba ilişkilerinin boşanmadan etkilenmediğini belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı (Ç4) “Biz istediğimiz zaman yani ben yazın çıkıp teyzemlere gideceğim İstanbul’a dersem babam bir şey demiyor, ya da amcamlara gideceğim dersem annem bir şey demiyor, karışmıyorlar, etkilenmedi yani.” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcılardan altısı boşanma yaşantısında arkadaş ilişkilerinin etkilendiğini belirtmiştir. Yine bu altı katılımcının çoğu da arkadaşlarına boşanmayı dile getirmekte zorlandıklarını ya da bu konuda hassasiyet gösterdiklerini bildirmişlerdir. Örneğin bir katılımcı (Ç6) “Arkadaşlarıma boşandıklarını dile getirmek istemiyorum. Nadiren de bir şey söyleseler kızıyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Başka bir katılımcı da (Ç8) “İlkokulda arkadaşlarıma ya da öğretmenlerime boşanmayı söylemeye çekindim. Daha sonra yavaş yavaş bunun normal bir şey olduğunu görünce söyleyebildim. Her tanıştığım arkadaşşıma güvenmedim. Aile ilişkisi arkadaş ilişkisini bence etkiliyor. Güven etkilendiği için bu kim olursa olsun etkiliyor bence. Arkadaş ilişkilerinde de daha temkinli davrandım.” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Katılımcıların ikisi ise arkadaşlık ilişkilerinin boşanma yaşantısından etkilenmediğini belirtmiştir.

Karşı cinsle ilişkiler

Katılımcıların altısı boşanma sonrası karşı cinsle ilişkilerinin değişmediğini belirtmişlerdir. Ç6 kodlu katılımcı “Arkadaşlarla bir farklılık olmadı. Kızların bir suçu yok. Bu cinsiyetle alakalı bir şey değil.”

şeklinde cevap vermiştir. Katılımcı Ç2 ise “Onlarla ilişkim iyi, boşanmadan bu yönde etkilenmedim.” şeklinde cevap vermiştir. Bununla beraber diğer iki katılımcı ise babalarının boşanma yaşantısındaki olumsuz rol model oluşturabilecek davranışlarından dolayı karşı cinsle ilişkilerinin etkilendiğini bildirmişlerdir. Örneğin katılımcı (Ç8) Boşanmadan sonra karşı cinsle iletişimde olumsuz yönde etkilendiğini belirtmiş ve kendisini şu şekilde ifade etmiştir: “Değişti. Fazlasıyla. Şu anda bile kaygılarım var. Aklımdan geçen ilerde evleneceğim kişi ya babam gibi olursa? Evlatlarına sevgi besleyemez. Ben eşimin çocuğum olduktan sonra beni düşünmesini istemem. Çünkü bir baba kalbinin yarısını eşine yarısını çocuğuna vermeli.” Benzer şekilde Ç1 kodlu katılımcı da “Babamın annemle arasında olan yaşantılar anlatılınca; tüm herkesin böyle olacağını düşündüğüm için o zamanlar yani 2. sınıftayken erkeklerle aram pek iyi değildi.” şeklinde açıklayarak boşanmanın karşı cinsle iletişimde geri çekilme davranışına sebep olduğunu vurgulamıştır.

Öneriler Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcılara sorulan “Böyle bir süreci başka biri yaşıyor olsaydı tecrübelerinden ona ne aktarırdın?” sorusuna verilen cevaplar incelenmiş ve öneriler teması ile adaptif ve adaptif olmayan çözüm önerileri şeklinde iki alt temaya ulaşılmıştır.

Uyumlu/Adaptif çözüm önerileri

Katılımcıların beşi adaptif çözüm önerilerinde bulunmuştur. Örneğin katılımcı Ç3 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Yani bu boşanmanın doğal bir şey olduğunu ve üzülmemesi gerektiğini, illa birisinin yanında olacağını ve bunun sonucunda kendine daha nasıl desem kendine daha güvenli, kendine özgüveni olmasını söyledim. Ve bunun sonucunda asla kendini böyle yetersiz hissetmemesini söyledim. Yanında elbet birilerinin olacağını çünkü kendini böyle boşlukta hissetme gibi, kimsenin yanında olmadığını hissetme gibi duygular oluyor. Ama kendinin kendine yeteceğini düşünüyorum.

Başka bir katılımcı (Ç8) düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Hayatlarında sabretmeyi öğreniyorlar ve bence her boşanan ailenin çocuğu çok güçlü. İlerde o kadar güçlü hissedecekler ki. Belki şimdi ailesi boşananınca çok üzülecekler yıpranacaklar ağlayacaklar onlara ağlama diyemem. Üzüleceğini yıpranacağını biliyorum. Ama ilerde güçlü olacağını bilmesi gerekiyor. Hayatında boşanmalarını bir eksi gibi görececek bunu ama aslında hayatında bir artı olacak.

Uyumsuz/Adaptif olmayan çözüm önerileri

Katılımcıların üçü boşanma yaşantısı aslında yokmuş gibi davranmaları yönünde devam etmelerini içeren çözüm önerilerinde bulunmuştur. Örneğin katılımcı Ç6 “Sen şu anda umursamıyormuş gibi devam et, aileni mutlu etmeye çalış. Onlarla zaman geçir gibi olumlu şeyler söyledim. Hayatına devam etmesini isterdim.” şeklinde öneride bulunmuştur.

Travma Sonrası Büyüme Temasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların “Boşanma gerçekleşikten sonraki zaman diliminde kendinde hangi olumlu değişiklikleri fark ettin?” sorusuna verdikleri cevaplardan ve alanyazındaki travma sonrası büyüme kavramıyla ilgili taramalarından yola çıkılarak dört alt tema elde edilmiştir. Bu alt temalar kendilik algısı, kişiler arası ilişkiler, yaşam felsefesinde değişim ve gelecek tasarımı şeklindedir.

Kendilik algısı

Katılımcıların yedisi boşanma sonrasında zaman içinde kendilerini daha yeterli veya özgüvenli gördüklerini, bu süreçten güçlenerek çıktıklarını belirtirken, bir katılımcı boşanma yaşantısının kendisine bakışında değişiklik yapmadığını belirtmiştir. Kendisiyle ilgili olumlu yönde değişim olduğunu söyleyen bir katılımcı (Ç7) “Yani hep diyeceğim gibi ilk diyeceğim şey boşanma bana güçlü kalmayı öğretti. Kendime evet kendime ben bu kadar güçlü bir insan mıyım diye şaşırdım. Birazcık ego

gibi oldu özür dilerim ama sıkıntılar karşısında bu kadar iyi durabildiğimi bilmiyordum.” şeklinde açıklamıştır.

Başka bir katılımcı (Ç6) ise görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Beni erken olgunlaştırdı tek iyi yönü bu. Bir de insanların verdiği öğütler hayat başarıyı etkiledi, o yönden iyi oldu. Kendimi olgun görmeme sebep oldu, beni güçlendirdi. Kendime güvenimde artış oldu. Eksik yönü şu oldu boşanma bir tane yumruk vurdu, başka şeylerden bir tokat daha aldım, yerde oldum ama sonra kalktım. Kendime güvenim, özgüvenim arttı.

Kişiler arası ilişkiler

Katılımcıların cevapları incelendiğinde; çoğunlukla boşanmadan sonra büyük kısmının birinci ve ikinci derece yakın ilişkilerinin (anne, kardeş, dede vb.) güçlendiğini ve aynı zamanda tamamına yakını arkadaşlık ilişkilerinin güçlendiğini bildirmiştir. Fakat birinci ve ikinci derece olmayan akrabalarla güçlü bir ilişki geliştiremedikleri anlaşılmaktadır. Bunların dışında yakınlarından destek almayı ve başkalarına destek olmayı öğrendiği, empati duygusunun güçlendiği gibi gelişimler bildirmişlerdir. Bir katılımcı (Ç3) arkadaşlıklarında gelişen yönünü şu şekilde vurgulamıştır:

Biraz daha çevre edindim arkadaşlarımla. Yani normalde çok çevresi olan bir insan değilim ama bir çevre kurmaya başladım. İnsanın her zaman bir arkadaşı olması gerekiyor konuşup danışabileceği. Ve ben de bu yüzden özellikle en yakın olduğum iki arkadaşımı anlattım onlar da bana destek oldu. Bir yanda onların destekleri olmasa da unutabileceğimi zannetmiyorum, her türlü onlarla şakalaşıp gülüşüyorduk.

Başka bir katılımcı (Ç7) ise “Önceden yani kendimi bu kadar çok açan bir insan değildim öyle diyeyim. Boşanmadan sonra arttı. Sıkıntılarımı giderdiğini düşündüm ki işe de yaradı. Empatim gelişti insanların acılarına karşı daha anlayışlı oldum” diyerek kişiler arası ilişkilerde güçlenen yönlerinden bahsetmiştir.

Yaşam felsefesinde değişim

Katılımcıların yedisi boşanmadan sonra bakış açılarında, hayat görüşlerinde farklılık olduğunu söylerken, bir katılımcı (Ç5) bu konuda her hangi bir görüş beyan etmemiştir. Katılımcıların genel olarak cevaplarına bakıldığında, tamamına yakınının dünyayı; iyi-kötü, cennet-cehennem, güçlü-zayıf gibi ikili karşılaştırmalarla anlamlandırıldığı ve mücadele edilmesi, güçlü olunması gereken bir yer olarak tanımladıkları görülmüştür. Örneğin bir katılımcı Ç8 bakış açısını şu şekilde ifade etmiştir:

Dünyanın bir tarafı cennet bir tarafı cehennem gibi düşünüyorum. İyi de var kötü de var. Bir yol seçmen gerekiyor ve iyi yoldan gidersen mutlu olabilirsin. Ama kötü yolu seçersen düştüğünde ne seni biri kaldırır ne de senin kalkacak gücün olur. Dünya acımasız bir yer ama iyi insanlar da var. Zorluklar da var kolaylıklar da var. Boşanmadıkları dönemde sürekli iyi bakardım dünyaya. Kötü yok gibi. Boşandıktan sonra ileriki süreçlerde yaşadıklarımla; düştüğümde kimsenin kaldırmadığını görünce anladım dünyanın iyi ve kötüden ibaret olduğunu.

Katılımcı Ç7 boşanma sonrasındaki yaşam felsefesi hakkında şu yorumda bulunmuştur:

Dini yönü bir tarafa bırakarak şu yorumu yapabilirim ben dünya için; doğduğunuzdan itibaren bir yarış içerisindeyiz bu yarış pistinde karşınıza sürekli engeller çıkıyor. Engeller sizin yaşınız büyüdükçe de büyüyor. Bazen size oyun oynayıp küçük yaşınıza çok büyük engeller de çıkartabiliyor. Ama hayat size ölene kadar da güçlü olmayı gösteriyor bir bakımdan. Engellerden ne kadar kolay kalkarsanız onun tekrardan sizin karşınıza çıkartacağı engellerle de o kadar kolay yaşarsınız.

Gelecek tasarımı

Katılımcıların dördü boşanmadan sonra hayatlarıyla ilgili yeni kararlar aldıklarını, geleceklerine odaklandıklarını veya hayattaki önceliklerinin değiştiğini söylemişlerdir. Katılımcı Ç2 “Artık kendi hayatıma bakmalıyım dedim boşandıktan sonra. Annen baban ayrı sen kendi ayakların üzerinde durmalısın, bir sene sonra liseye geçeceksin, yeni bir hayata başlayacaksın dedim. O zaman niye kafama taktım boşuna üzülmişim dedim. İlerde meslek sahibi olmalıyım dedim.” demiştir. Katılımcı Ç1 ise

“Başa çıkmak için düşünmemeye çalıştık ben daha çok, o tarafa yoğunlaşmamaya çalıştım çünkü benim bir geleceğim var hani derslerime çalışmam gerekiyor” şeklinde kendi hayatına şekil verme isteğini

anlatmıştır. Katılımcı Ç3 de “Boşanmadan sonra hayatım için bir yön belirleme fikri bence daha da arttı. Çünkü sorumluluk sahibi olmalıyım diye düşünüyorum ve bu sorumluluk sahibi olmayınca da neler olacağını zaten gördüm.” diyerek düşüncesini açıklamıştır. Diğer dört katılımcı ise gelecek tasarımı ya da önceliklerin değişimi ile ilgili bir gelişimden bahsetmemişlerdir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Aileye bakışla ilgili bulgulara bakıldığında katılımcıların büyük bir kısmının aileyi önemseydiği ve hayatında önemli bir yere koyduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Aslantürk ve Kaya Kılıç (2020) boşanma veya vefat sonucu üvey aileye sahip olan gençlerle gerçekleştirdikleri çalışmada aile kavramının hayatlarında merkezi bir konuma sahip olduğuna ilişkin paylaşımlarını saptamışlardır. Karakuş ve diğerlerinin (2013) de yetiştirme yurdunda kalan çocuklarla yapılan çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğu aile hakkında olumlu ifadelerle yer vermiştir. Bu sonuçlar Tedeschi ve Calhoun’un (2004) bireylerin kendileriyle benzer olayları yaşayan diğer bireylere daha fazla güvenme ve daha anlayışlı yaklaşma eğiliminde olması sonucuyla da örtüşmektedir. Katılımcıların boşanma sonrası yaşantılarda aile içerisinde birbirlerinden destek görmeleri sonucunda da aileye bakış açılarında farkındalık geliştiği şeklinde yorumlanmıştır.

Katılımcıların çoğunlukla boşanmayı ilişkideki çatışmaların sonucu olarak gelişen bir olgu ve aynı zamanda olumsuz bir yaşantı olarak gördükleri saptanmıştır. Boşanmayı ifadelerinin ise çoğunlukla bilişsel yası andırdığı görülmüştür. Bu durumdan boşanmanın çocuklarda kaybetme- terk etme gibi duyguları tetiklediği sonucu çıkarılabilir. Benzer şekilde Koçak, Demirel ve Kırlioğlu’nun (2019) araştırmasında boşanma sürecindeki ailelerin çocuklarının boşanmaya dair açıklamaları çoğunlukla olumsuz bir durum olduğu ailenin dağılması, anne baba arasında seçim yapmak durumunda kalınması şeklinde ifade ettikleri görülmüştür.

Katılımcıların boşanmayı öğrenme süreci ele alındığında bir kısmının boşanmayı öğrenme ve anne veya baba ile yaşama gibi konularda planlı olarak bilgilendirildikleri, çoğunluğunun ise boşanma sürecinde krizlerle ve sürprizlerle karşılaştıkları görülmüştür. Alanyazında bu konuda yapılan çalışmalarda da benzer bir durum olduğu, çocukların çoğunun boşanma süreci ve sonucuyla ilgili bilgileri planlı bir şekilde öğrenmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, Koçak, Demirel ve Kırlioğlu (2019) 16 boşanmış aile çocuğuyla yaptıkları çalışmada katılımcıların hiçbirinin ebeveynlerinin boşanmasını ortak bir açıklama sonucu öğrenmediğini; çoğunlukla kendi kendine veya ebeveynin ailesinden öğrendiğini belirtmişlerdir. Moné, MacPhee, Anderson ve Banning (2011) de boşanma sonrası ebeveynlerden farklı hikayeler duyan çocukların kendi anlamlarını çıkarmak durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların boşanma sonrası ekonomik problemler yaşadıkları görülmüştür. Bu sonuç Sancaklı’nın (2014) araştırmasından çıkan çocukların boşanmayla; ekonomik sorunlar, baba özlemi, anne babanın tekrar bir araya gelmesi isteği ve akademik başarıda güçlükler yaşayabildiği sonucu ve Can ve Aksu’nun (2016) çalışmasının; boşanmış kadınların yaşadığı sıkıntıların başında ekonomik zorluklar geldiği sonucuyla örtüşmektedir. Aynı zamanda Amato (2010) boşanmanın çocuklar ve yetişkinler için düşük düzeyde refah düzeyiyle ilişkili olduğunu saptamıştır.

Boşanma sonrası hayatlarındaki değişimler göz önüne alındığında katılımcıların çoğunluğunun akademik başarısında düşüş olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar alanyazındaki çalışmalarla uyumludur. Örneğin, Kahraman (2016) boşanma süreci ve sonrasında aile içinde yaşanan sorunlar, evin ve okulun değiştirilmesi, yeni aile yapısına uyumdaki güçlükler nedeniyle çocukların akademik başarısının etkilendiğini, okula ve derse karşı tutumların değiştiğini bulmuştur. Yine, Şentürk (2012) anne babası boşanmış olan çocukların ebeveyni bir arada olanlara göre kendilerini daha az başarılı olarak algıladığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Altunkaya’nın (2010) çalışmasında boşanmış aile çocuklarında okula devam etme, derse devam ve akademik başarı düzeylerinde düşüş olduğu saptanmıştır. Iqbal ve

diğerleri (2021) boşanmış aile çocuklarında düşük akademik performans, arkadaşlarla agresif davranışlarla beraber kendine güvenin düştüğünü saptamıştır.

Bu çalışmada beklendiği üzere boşanma gibi zorlayıcı bir yaşantının çocukları duygusal, davranışsal ve fizyolojik olarak olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu sonuç Bojuwoye ve Akpan'ın (2009) çocuklarda boşanmaya yaygın olarak şok, şaşkınlık, üzüntü, öfke, ihanete uğrama, reddedilme, terk ve aşağılanma tepkileri olduğunu belirttiği çalışmalarıyla örtüşmektedir. Balıkçioğlu ve Devrimağ (2019) da boşanmış aileden gelen genç yetişkinlerin özsaygılarının boşanmamış ailedeki gençlere göre düşük çıktığını saptamışlardır. Taylor ve Andrews'e (2009) göre boşanmış aile çocukları hem depresyon hem de riskli davranışlar açısından yüksek risk altındadır. Büyüksahin (2009) de boşanmış aile çocuklarının sosyal uyum düzeylerinin evli aileden gelen çocuklardan düşük olduğu sonucuna varmıştır. Benzer şekilde Kasuto'ya (2017) göre de boşanmış aile çocukları boşanmamış aile çocuklarına göre anksiyete /depresyon, sosyal olarak içe dönük olma, somatik yakınmalar, saldırgan davranışlar, dikkat problemi, etkinliklere katılım, özsaygı problemleri ile daha fazla karşı karşıya gelmektedir. Ağyar'ın (2017) araştırmasında da boşanmış aile çocuklarında depresyon ve ruminasyon düzeyleri boşanmamış aile çocuklarına göre yüksektir. Kurtman'ın (2019) çalışmasında boşanmış aile çocuklarının ayrılık anksiyete düzeylerinin; ebeveynleri boşanmamış olan çocuklara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Katılımcılar boşanma sonrası sosyal destek kaynaklarını çoğunlukla arkadaş ve beraber yaşadıkları aile üyeleri olarak belirtirken, baba desteğinden yalnızca bir katılımcı bahsetmiştir. Bu sonuç Milam ve Schmidt'in (2018) boşanmanın olumsuz etkileriyle ilgili bilgi alınan katılımcıların çoğunluğunun babalarıyla ilişkilerinde olumsuz sonuçlar bildirdikleri araştırmasıyla benzerlik göstermiştir. Öngider'in (2013) çalışmasına göre boşanma sonrasında çocuk ile anne arasındaki ilişkide önemli sayılabilecek bir değişiklik yokken çocuklar babalarını daha az kabul edici olarak algılamaktadırlar. Amato ve Sobolewsky (2001) evlilik anlaşmazlıklarında annelerle olan duygusal bağın yıprandığını belirtirken hem boşanma hem de evlilik anlaşmazlıklarında çocukların babalarla olan ilişkilerinin zayıfladığını bildirmiştir. Sancaklı'nın (2014) çalışmasında da benzer şekilde boşanmış aile çocukları en çok desteği annelerinden ve sonrasında anneanne ve dede gibi aile büyüklerinden aldıklarını belirtirken baba desteğinden bahsetmedikleri sonucu raporlanmıştır. Furstenberg ve diğerleri (1983) boşanmış ailelerde aileden ayrı yaşayan babaların aileden ayrı yaşayan anneye göre çocuklarıyla temasının daha az olduğunu, araştırmaya katılan ailelerin küçük bir kısmında aile dışındaki baba ile temas olduğunu belirtmişlerdir.

Bu araştırmanın bir diğer amacı olan travma sonrası büyümenin hangi boyutlarının (kendilik algısı, kişiler arası ilişkiler, yaşam felsefesinde değişim, gelecek tasarımı, yeni seçeneklerin-olanakların fark edilmesi) katılımcılarda görüldüğü incelenmiş ve TSB'nin dört alt boyutuna dair bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bunların kendilik algısı, kişiler arası ilişkiler, yaşam felsefesinde değişim ve gelecek tasarımı olduğu saptanmıştır. Sever, Guttman ve Lazar'ın (2007) çalışmasında ise boşanmış aile çocuklarında üç boyutta gelişme olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlar bilgelik, empati ve ilişki anlayışı şeklinde açıklanmıştır.

Katılımcılar boşanma sonrasında kendilerini daha güçlü gördüklerini, bakış açılarının geliştiğini ve kişiler arası ilişkiler yönünde güçlendiklerini bildirmişlerdir. Bu sonuç Amato, Loomis ve Booth'un (1995) bir aile krizine başarılı bir şekilde uyum sağlamanın çocuklara düzenli ailelerde büyüyenlerin kolayca ulaşamayacağı güçler verebileceği görüşüyle de tutarlıdır. Hopf'a (2015) göre de tek ebeveynle yaşayan çocuklar daha hızlı büyür çünkü karar alma ve sorumluluk konusunda daha fazla özerklik kazanırlar. Sever, Guttman ve Lazar'ın (2007) çalışmasında boşanmış ailelerden gelen katılımcılar, ebeveynlerinin boşanmasıyla başa çıkarak daha yüksek sorumluluk ve olgunluk duygusu, daha fazla özgüven ile içsel güç ve hayatın çıkmazlarını yönetme konusunda daha fazla yetenek kazandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca; dünya, insanlar, ilişkiler ve önceliklerdeki değişiklikler hakkında daha gerçekçi bir bakış açısı edindiklerini bildirmişlerdir. Eroğlu ve Topkaya (2019) ise boşanmaya uyumun; ebeveyn çatışmasını, stres belirtilerini ve düşük sosyal desteği içeren bir süreç olduğu düşünüldüğünde (Portes ve diğerleri,1999; Akt.Eroğlu ve Topkaya, 2019) boşanmaya uyumda sorun yaşayan çocukları sabırlı olarak değerlendirmişlerdir.

Katılımcıların bir bölümü de boşanmanın getirdiği yaşantılar ve yaşadıklarının bir sonucu olarak dünyaya bakış açılarının değiştiğini, yaşamı gerçekçi bir şekilde görmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar bu yaşantıların sonucunda zorluklar karşısında sosyal destek almanın önemini anladıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda merhamet- empati gibi duygularda olumlu değişimler meydana geldiği saptanmıştır. Benzer şekilde Sever, Guttman ve Lazar'ın (2007) boşanmış aile çocuklarıyla yaptığı çalışmada katılımcılar kendi zorlukları ve acılarıyla baş etme sürecinde başkalarının acılarına karşı artan bir şefkat duygusu kazandıklarını, kendi samimi arkadaşlıklarında ilişki konusunda anlayışlı olduklarını belirtmişlerdir. D'Urso, Mastroyannopoulou ve Kirby'nin (2017) kanserli çocukların kardeşlerinde travma sonrası büyümenin kişiler arası ilişkiler boyutunda net gelişim olduğu çıkarımının yapılması ile benzerlik göstermektedir.

Bu çalışma boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri ve travma sonrası büyüme hakkında derinlemesine bilgiler sunsa da nitel araştırmaların doğası gereği az kişiyle görüşme yapılması sonuçlar üzerinden bir genelleme yapmayı mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle boşanmanın çocuklar üzerindeki etkileri ve travma sonrası büyüme konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekir. Bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı verilerin sadece boşanmış aile çocuklarından toplanmasıdır. Boşanmanın etkileri ve travma sonrası büyümeyi daha iyi anlamak için çocukların ebeveyni, yakın aile bireyleri ve öğretmenlerinden veri toplanması boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini anlamada çok yönlü bir bilgi sağlayacaktır. Son olarak, bu çalışmada görüşme yapılan çocukların tamamının velayeti annededir. Velayeti babada olan ve babanın yanında yaşayan veya Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Evlerinde kalan çocuklar dahil edilerek karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ağyar, H. (2017). Boşanmış ve boşanmamış ebeveynlere sahip ortaokul öğrencilerinin akılcı olmayan inanç ve depresyon ilişkisinde ruminasyonun aracı rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). Türkiye boşanma nedenleri araştırması TBNA 2014. İstanbul: Çizge Tanıtım ve Kırtasiye Ltd. Şti.
- Altunkaya, E. (2010). Anne babası boşanmış ilköğretim öğrencilerinin okul-aile ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin görüşler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Amato, P. R., Loomis, L.S. ve Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict and offspring wellbeing during early adulthood. *Social Forces*, 73(3), 895-915.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. DOI:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R. ve Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Association*, 66(6), 900-921.
- Aslantürk, H. ve Kaya Kılıç, A. (2020). Üvey Aileye sahip gençlerde aile aidiyeti: nitel bir analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1171-1189.
- Amerikan Psikoloji Birliği (2013). Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı (çev. E. Köroğlu). Ankara: HYB Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Balıkçıoğlu, B. ve Devrimağ, E. (2019). Boşanmanın genç yetişkinlerin öz-saygı, materyalizm ve kompulsif satın alma eğilimleri üzerindeki etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 43-81.
- Baum, N., Rahav, G. ve Sharon, D. (2005). Changes in the self-concepts of divorced women. *Journal of Divorce and Remarriage*, 43(1-2), 47-67.
- Bernstein, M. ve Pfefferbaum, B. (2018). Posttraumatic growth as a response to natural disasters in children and adolescents. *Current Psychiatry Reports*, 20(37). <https://doi.org/10.1007/s11920-018-0900-4>.
- Bojuwoye, O. ve Akpan, O. (2009). Personal, familial and environmental perspectives in children's reactions to parental divorce in south africa. *Journal of Family Studies*, 15, 260-273.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüksahin, G. (2009). Boşanmış ve boşanmamış (tam) ailelerden gelen 11-13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Calhoun, L. G., ve Tedeschi, R. G. (1998). Beyond recovery from trauma: Implications for clinical practice and research. *Journal of Social Issues*, 54(2), 357-371.
- Calhoun, L.G., Cann, A., Tedeschi, R. G. ve McMillan, J. (2000). A Correlational test of the relationship between posttraumatic growth, religion, and cognitive processing. *Journal of Traumatic Stress*, 13(3), 521-527.
- Can,, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 888-902. DOI:10.17755/esosder.25593
- Creswell, W. J. (2014). *Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, W. J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- D'Urso, A., Mastroyannopoulou, K. ve Kirby, A. (2017). Experiences of posttraumatic growth in siblings of children with cancer. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 22(2), 301 -317.
- Demir, B. S. (2014). *Eğitim araştırmaları nitel nicel ve karma yaklaşımlar*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Demir, S. A. ve Çelebi, Ş. G. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 111-128.
- Demirci, E. (2016). Anne babası boşanmış çocukların gözünden yaşadığı güçlükler: fenomenolojik bir çalışma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Divorce rate by country: the world's 10 most and least divorced nations. (2018, 20 Aralık). Erişim adresi: <https://www.unifiedlawyers.com.au/blog/global-divorce-rates-statistics/>
- Dreman, S. (1991). Coping with the trauma of divorce. *Journal of Traumatic Stress*, 4(1), 113-121.
- Duffy, M. E., Thomas, C. ve Trayner, C. (2002). Women's reflections on divorce- 10 years later. *Health Care for Women International*, 23(6-7), 550-560. DOI: 10.1080/07399330290107313
- Eroğlu, Y. Ve Topkaya N. (2019). Boşanma ile ilgili uyum güçlüğü çeken çocuklarda kişilik özellikleri ve benlik kavramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 181-208.
- Evlenme sayısı, kaba evlenme hızı, boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı 2001-2021. (2022, 16 Temmuz). Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568>
- Furstenberg, F.F., Nord, C.W., Peterson, J. L. ve Zill, N. (1983). The life course of children of divorce: marital disruption and parental consent. *American Sociological Review*, 48(5), 656- 668.
- Guttmann, J., & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology*, 23(4), 457-472. doi:10.1080/01443410303213
- Haselden, M. (2014). Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: bir model önerisi. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Herman, J. (2019). *Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre (çev. T. Tosun)*. Literatür Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Hill, R. (1986). Life cycle stages for types of single parent families: of family development theory. source: family relations. *The Single Parent Family*, 1(35), 19-29.
- Hopf, S. M. (2015). *Most children adjust to the negative effects of divorce*. Newyork: Greenhaven Publishing.
- İlgar, M. Z. ve Coşgun-İlgar, S. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 197-247.
- Iqbal, M., Khalid, M. S., Rehman, N. ve Yanping, L. (2021) Parental divorce: impact on socio-psychological behavior and academic performance of students in teacher's perception. *Journal of Divorce & Remarriage*, 62(6), 475-492. DOI: 10.1080/10502556.2021.1925854
- Kahraman, S. (2016). Boşanma sonrasında genç-ebeveyn ilişkilerinin sürdürülmesi ve öğrencinin akademik başarısına etkisi (afyon ili örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karakuş, Ö., Kırlioğlu, M., Başer, D. ve Batı, B. (2013). Yetiştirme yurdunda kalmakta olan ergenlerin anne-baba algıları: nitel bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 123-143.
- Kasuto, M. (2017). Boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre öz saygı ve ruh sağlığı değişkenlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak, O., Demirel, R. Ve Kırlioğlu, M. (2019). Çocukların boşanmaya ve ebeveynlerine ilişkin algıları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 45, 857-892.
- Kurtman, E. (2019). Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocuklarda ayrılık anksiyetesi ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Larner, B. ve Blow, A. (2011). A Model of meaning-making coping and growth in combat veterans. *Review of General Psychology*, 15(3), 187-197.
- Linley, P. A. ve Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: a review. *Journal of Traumatic Stress*, 17(1), 11-21.
- Mazor, Y., Gelkopf, M., Mueser, K. T. ve Roe, D. (2016). Posttraumatic growth in psychosis. *Frontiers in Psychiatry*, 7(202), 1-11. DOI: 10.3389/fpsy.2016.00202
- Milam, S. R. B. ve Schmidt, C. K. (2018). A mixed methods investigation of posttraumatic growth in young adults following parental divorce. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 26(2), 156-165. DOI: 10.1177/1066480718781518
- Moné, J. G., MacPhee, D., Anderson, S. K. ve Banning, J. H. (2011) Family members' narratives of divorce and interparental conflict: implications for parental alienation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 642-667. DOI: 10.1080/10502556.2011.619940
- Morrill, E. F., Brewer, N. T., O'Neill, S. C., Lillie, S. E., Dees, E. C., Carey, L. A. ve Rimer, B. K. (2008). The interaction of post-traumatic growth and posttraumatic stress symptoms in predicting depressive symptoms and quality of life. *Psycho-Oncology*, 17, 948-953. DOI: 10.1002/pon.1313
- Nair, H. ve Murray, A. D. (2005). Predictors of attachment security in preschool children from intact and divorced families. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(3), 245-63.
- Nazlı, S. (2013). Aile danışmanlığı (14. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öngider, N. (2013). Boşanmış ve evli ailelerden gelen çocukların algıladıkları kabul-red düzeyleri ile psikolojik uyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 16, 164-174.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. (çev. M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Pegem Akademi.
- Salter, E. ve Stallard, P. (2004). Posttraumatic growth in child survivors of a road traffic accident. *Journal of Traumatic Stress*, 17(4), 335-340.
- Sancaklı, D. (2014). Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sever, I., Guttman, J. ve Lazar, A. (2007) Positive consequences of parental divorce among Israeli young adults. *Marriage & Family Review*, 42(2), 7-28. DOI: 10.1300/J002v42n02_02
- Sharp, L., Redfearn, D., Timmons, A., Balfe, M. ve Patterson, J. (2018). Posttraumatic growth in head and neck cancer survivors: Is it possible and what are the correlates?. *Psycho-Oncology*, 27(6), 1517-1523.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(29), 105-126.
- Taylor, R. ve Andrews, B. (2009). Parental depression in the context of divorce and the impact on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 50(7), 472-480. <https://doi.org/10.1080/10502550902970579>
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Vural, G. (2015). Ebeveyn kaybı yaşamış çocuk ve ergenler ile ebeveynleri boşanmış çocuk ve ergenlerin travmatik yaşantılarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

The Effects of Divorce on Divorced Family Children and Posttraumatic Growth: A Qualitative Study¹

Kübra YANAR²

Tahsin İLHAN³

Abstract

The current study aimed to investigate post-traumatic growth and the impacts of divorce in children from divorced families. The study was designed in phenomenology of qualitative research. Chosen by purposive sampling, the participants were eight middle and high school students from divorced families from a province in the Central Black Sea region, Turkey. A semi-structured interview form with nine open-ended questions was created and employed for data collection. All data were analyzed using content-analysis. The analyses yielded seven main themes and 19 sub-themes. The findings indicated that divorce led changes in various domains of life as well as concluding it was one of the most challenging experiences for children. The participants' statement also revealed different ways of coping strategies after the divorce. They were observed to have difficulty in talking about the divorce with their non-family environment, and they were observed to withdraw from seeking help over divorce-related problems. Divorce was also found to be a didactic and an instructive experience for them. The study concluded that there were certain disruptions in family structure and in some areas of social environment considering the degrees of conflicts experienced. Moreover, participants were found to become aware of people from whom they could have social support, and also to make significant progress in social skills like helping others.

Keywords: Divorce, impacts of divorce, post-traumatic growth, children from divorced families

INTRODUCTION

Family life cycle indicates that the developmental periods of families are determined according to groups of ages with certain transitions and phases. The developmental steps of this cycle are (a) family without a child in the foundation step, (b) family with a child in the initial parenthood, (c) family after the middle-aged parenthood, and (d) retirement (Hill, 1986). Families encounter various problems throughout these cycles and seek for various solutions in each period. Nazlı (2013) states that spouses are not able to fully adapt to changing roles due to the superfast shift in today's world and this makes an impact on in-family communication and balance as well as triggering conflict of generations. With family members having difficulty, the maintenance of family existence is thus endangered. For instance, according to Turkey Divorce Reasons Investigation (2014) results, although the most common problem of spouses who are married less than five years and of spouses with no children or with 1 or 2 children is close familiars' intervention, the ones who are married for more than five years and who are with children are more complaining about economic problems than any other families with different structures.

In-family factors or the effect of outer environment may cause tiny or enormous modifications in family development. Families that are not able to stick together because of various social and individual reasons tend to divorce. Divorcing has been more in the spotlight recently. According to the statistics on divorce rates by the Unified Lawyers, global divorce rates are on the increase.

¹ This article is produced from the master's thesis of the first author.

² Tokat Guidance and Research Center, Tokat - Türkiye, kubrayanar91@gmail.com.tr orcid.org/0000-0003-4978-3889

³ prof. Dr. Gaziosmanpaşa University Faculty of Education, Tokat - Türkiye, tahsinilhan73@gmail.com orcid.org/0000-0002-5007-5022

While the worldwide divorce rate was 12% in 1960, it was 44% in 2017. Turkey was the 9th among the least divorce-rated nations (Divorce rate by country: The world's 10 most and least divorced nations, 2018). Nevertheless, divorce rate in Turkey seems to be accelerating. Turkish Statistics Institution reports displayed that the divorce rate in 2021 was 2.07 per thousand, higher than it was in 2008, which was 1.40 per thousand in average (Number of marriages, average marriage frequency, number of divorces and average divorce frequency, 2001-2021, 2022). These indicate that divorcing, which has become a newly familiar phenomenon for the Turkish society, has been impacting families and children more recently.

Chiefly economical, a number of problems arise in families on the brink of divorcing, and families may have to get used to experiencing a lower life standard than before. Demirci (2016) states that children's routines and family atmosphere inevitably change with the onset of divorce. Owing to the consequences brought about by divorce, children may have feelings of rage, fear, yearning, exclusion, embarrassment, and worthlessness, and these directly affect their adaptation to school and their academic achievement. In a study by Sancaklı (2014), troublesome experiences and the absence of parents during the period of divorcing hinder children from having a decent communication with their parents. Hence, children face a lack of interpretation and information towards the actualization of divorcing.

Although divorcing is open by law to any spouses, it no doubt has traumatic effects on individuals. Vural (2015) compared post-traumatic stress levels of children from deceased parents and of children from divorced parents and found that children and teenagers from deceased parents showed a moderate post-traumatic stress while children from divorced parents had intense post-traumatic stress. Nair and Murray (2005) similarly reported that divorced mothers had higher stress and depression and needed more social support. Dreman (1991) revised clinical findings on divorcing and concluded that divorcing was a traumatic event and divorced parents displayed a similar defense mechanism to that of other patients suffering post-trauma.

Trauma means not being able to withstand an overwhelming force. Traumatic experiences impede natural behavior systems that give people a sense of control, attachment and meaning. Along with events that occur at a time or that are multi or long-lasting repetitive ones, effects of trauma can vary (Herman, 2019). According to DSM V (2013), trauma-linked disorders are acute stress reaction, post-traumatic stress disorder, and adaptation disorder. On the other hand, Haselden (2014) highlights that not everyone with a trauma has shown acute stress disorder and post-traumatic stress. Similarly, there are various studies that have researched on the lives of patients with post-traumatic stress and reported positive changes against negative ones and probed the dynamics of this shift (Calhoun & Tedeschi, 1998; Lerner & Blow, 2011; Linley & Joseph, 2004).

In positive psychology, post-traumatic growth (PTG) is defined as gaining some positive assets over the impacts of trauma. PTG is a positive shift appearing as a result of one's struggling with a serious life crisis (Calhoun et al., 2000). Models were thus developed in accordance with the actualization and underlying factors of PTG. One of them is Functional Descriptive Model by Tedeschi and Calhoun (2004). The notion of the model encompasses the shift in schema via cognition as a result of a change in experiences after trauma, and it goes on with cognitive processing leading to post-traumatic growth. According to the model, PTG is a five-factor dimension as personal strength, interpersonal relations, new possibilities and opportunities, appreciation and spiritual enhancement.

Several studies on PTG reported that it was effective in recovering and coping in various degrees of trauma. Morrill et al. (2008) founded that PTG – depression relation was weaker among breast cancer patients with higher PTG levels. Similarly, a remarkable number of patients who survived after head and neck cancers were reported to develop PTG (Sharp et al., 2018). Berstein and Pfefferbaum (2018) examined children's and adolescents' reactions to natural disasters and found that their post-traumatic stress levels and all psychological processes of which they make use for coping with the negativity of the disasters showed correlation with PTG. In another study on

psychosis – post-trauma relation by Mazor et al. (2016), despite having undergone excessive trauma, psychotic patients were observed to develop post-traumatic growth and PTG mediated the relationship between coping efficiency and finding meaning.

Studies on behavior patterns and moods after divorce showed that people displayed certain enhancements. Duffy et al. (2002) reported that 74% of 95 interviewed women ten years after divorce experienced better lives. Women having a better sense of life reported to have a higher self-esteem and control over their lives. Baum et al. (2005) found that 70 divorced heterogeneous participants expressed a positive change and enhancement. Compared to the periods before divorce, most of the participants stated they were more independent, had more control over their lives and sensed a higher feeling of responsibility after divorcing. They had more self-esteem and became more proficient. Also, they were observed to perceive these changes as significant and satisfying. The findings not only support the view that the concept self can change in adulthood but also that divorce is not just a loss but brings about enhancement.

Studies on divorce mostly dealt with its negative effects (stress, post-traumatic stress level, isolation) ruling out the positive sides like post-traumatic growth. These studies were also observed to be done mostly correlational while qualitative ones were scarcely done. Thus, the current study aimed a profound examination of the impacts of divorce on children and to reveal in what domains they showed post-traumatic growth.

METHOD

Design

The current study was conducted to examine the impacts of divorce on children and the factors underlying post-traumatic growth using phenomenology design of qualitative research. Qualitative research is a type of research using the techniques interview and observation with a limited number of participants, which gives the chance to naturally observe individual perceptions and experiences and collect detailed data (Creswell, 2014; Ilgar & Coşgun-İlgar, 2013; Patton, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2013). Phenomenology focuses on known but not elaborately viewed phenomena (Yıldırım & Şimşek, 2013). Data source is directly participants and all data are obtained through interviewing (Creswell, 2016, Yıldırım & Şimşek, 2013).

Participants

The participants were eight children (4 boys, 4 girls) ranging in age from 12 to 18 (mean = 15) from divorced families in a city in the Black Sea Region, Turkey. Half of them was at secondary school and the other half were studying at various types of high schools. All custodial rights belonged to the participants' mothers during data collection.

Measures

The data instrument employed in the current study was a semi-structured interviewing form prepared by the researchers. The form consisted of 6 open-ended questions for the impacts of divorce on children, and 3 open-ended questions to examine the factors underlying post-traumatic growth. All items were prepared by drawing upon the related studies (Altunkaya, 2010; Demir & Çelebi, 2017; Vural, 2015). The initial form was presented to two experts on divorce and family for consideration, and they were asked to score the items from 0 to 10 and were also asked for suggestions for any possible modifications. Considering the feedback from the experts, the items were revised and modified. The modified form was tested with one secondary and one high school pupil from divorced parents for the pilot study. After the pilot study practice, the items were revised and the form was finalized.

Procedure

Required permission for data collection was taken from the Turkish National Ministry of Education. Counselors and teachers in schools were asked to help contacting with the participants. 21 participants were determined in total and eight of whose mothers consented to the research and signed the informed consent form. Next, the days and hours of interviews were fixed with each participant, and they were interviewed by the first author of the study. The interviews lasted 45 minutes in average and were voice-recorded.

Validity and Reliability

The validity of the study was ensured by the researcher's objectivity, observation, flexibility, accessing data in place, face-to-face interview, choosing participants appropriate to the scope of the study, detailed information about the participants and conducting the research in accordance with the theoretical framework (Creswell, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2013). The reliability of the study, on the other hand, was ensured with objectivity, clear identification of the participants, voice recording and note-taking which were made to confirm by the interviewed, and direct citing (Creswell, 2014, 2016; Yıldırım & Şimşek, 2013)

FINDINGS

Table 1 displays the seven main themes and 19 sub-themes extracted by the interviews with the eight participants.

Themes	Sub-themes
Meaning of family	Positive association of family Negative association of family
Views on divorce	Divorce due to conflict Didactic side of divorce Metaphorical sense of divorce
Hearing about divorce	Hearing as informed Hearing unintentionally/unprepared
Reactions to divorce	Acceptance Emotional and physiological reactions
Impacts of divorce	Income level Academic achievement Affairs with others Affairs with the opposite sex
Suggestions	Adaptive/compatible suggestions for solutions Non-adaptive/non-compatible suggestions for solutions
Post-traumatic growth	Self-concept Interpersonal relations Change in philosophy Future design

Findings of meaning of family

Two sub-themes of the main theme meaning of family were extracted by the answers to the question "What does family mean to you?" The sub-themes were termed as positive and negative association of family. While seven participants identified family as positive, only one participant had a negative association.

Positive association of family

All but one participant (P8) had a positive association of family. An example of a participant's (P3) statement: "Family means everything to me; I cherish them and they cherish me back. I would have had no idea about how to keep on if it had not been them. They were my mainstay. I immediately consulted them if any problems arose, they showed me the best way, they told me the most reasonable." A participant (P7) who emphasized the integrity of family remarked: "Fidelity means supporting each other. I define family as an inseparable composition even though they get divorced because their maternity and paternity will never change. Another participant (P4) emphasizing the integrity of family expressed: "Family means so much to me, it is meaningless without family. Disintegrated or not, it will not matter; I am with my father at weekends, and we go to the village, and I am with my mother on weekdays."

Negative association of family

As mentioned above, only one participant had a negative association of family, stating: "Family means nothing to me. I do not think that I have a family anymore because it is now only composed of a mother, an elder and a younger sibling. A father is absolutely needed as well."

Findings of views on divorce

Three sub-themes of the main theme views on divorce were obtained by the participants' answers to the question "What does divorcing mean to you?" The sub-themes were named as divorce due to conflict, didactic side of divorce, and metaphorical sense of divorce.

Divorce due to conflict

Nearly all of the participants were of the opinion that divorce was due to conflict, quarrel and intolerance as well as emphasizing it was a normal aspect of life. As one of the participants (P2) noted: "To my understanding, divorcing occurs when spouses have serious breakdown in communication, they quarrel but not in a violent way, and they decide to divorce." Another participant (P7) stated: "I think the biggest reason behind divorcing is that spouses cannot stand mistakes of each other." Another participant (P5) thought that divorcing is because of severe disagreement stating as: "Spouses generally get divorced on quarrelling." P4 stated: "Divorcing is natural, I mean it follows like two people cannot communicate, a quarrel arises and they do not want to take it any longer."

Didactic side of divorce

Two of the participants agreed upon the idea that divorce is one of the most challenging and didactic experiences of life. As one of the participants (P7) remarked:

"If your parents are divorced -Heaven forbid-, you take the initial steps to the rigours of life no matter how old you are. You learn to endure the rigours. You are first hit by the news but you get back on your feet with time and get used to behaving accordingly."

The other participant (P4) stated: "Divorce hits hard first but you get used to it with time, and I took it for granted because I was mature enough. Nevertheless, it was not easy at all."

Metaphorical sense of divorce

While six of the participants expressed their opinions on that divorce was a negative experience, one of them assigned a positive sense to it. One participant gave no answers. P3 stated: "It is like cutting an apple into two. They will never be combined again." P2 likened divorcing to having a loss by stating: "It is like being an orphan, like leaving the child. You abandon the child, and the child is left alone." P4 stated: "It is like depriving the child of his/her beloved toy. That toy represents the gone parent." Lastly, P7 stated: "It is a kind of formula to get and stay stronger against rigours" meaning to emphasize the hardship of divorce.

Findings of hearing about divorce

The participants were asked the question "How did you hear about your parents' divorce decision?", and one main theme, hearing about divorce, and two sub-themes, hearing as informed and hearing unintentionally/unprepared, were extracted.

Hearing as informed

Three of the participants said that they had already heard the debates on divorce and had later been informed about that parents' final decision. P3 stated: "My mom also asked our opinion and said she was not going to divorce if we had rejected it. My elder sister and I agreed upon her decision." P5 said: "My mother talked to us. She explained the situation, and said they had decided to divorce."

Hearing unintentionally/unprepared

Four of the participants stated that they unintentionally heard about divorce. P1 stated: "When I was on the first grade, my brother told me in the middle of the street that my parents had decided to divorce. I had no idea about what divorcing meant because I was too young. I remember asking myself what it was." P6 said: "My father suddenly said they might divorce; they would divorce and later they were in the court." One of the participants, though, told that he/she realized the truth without being informed. P2 stated: "No one told me about the divorce. My mom went to the women's shelter twice. They got divorced afterwards."

Finding of reactions to divorce

The participants were asked the question “How did you receive the news? How did you react?” and a main theme, reactions to divorce and two sub-themes, acceptance and physiological and emotional reactions were obtained.

Acceptance

Two of the participants stated that they had showed accepting reactions to divorce. P3 stated: “I was not expecting but it did not shock me much because my father was not a man of responsibility.” P6 stated: “I was not surprised; they were always quarrelling anyways. It was better for them to get divorced but not for me.”

Emotional and physiological reactions

Six of the participants stated they gave emotional and physiological reactions to divorce. P1 stated: “I was deeply worried that one side would leave us.” P4 stated: “I did not take it seriously until I saw the divorce papers. At first, I was helpless with it then I began questioning the reasons why. I got used to it with time. I remember screaming when I first heard it.” P7 stated that he/she had tried to repress her/his emotional reactions by drinking alcohol. He/she went on:

“I became someone drinking alcohol daily within the initial two months after the divorce. You need to pin all your faith on different things to forget about the trouble for a short time. However, I realized I was making a mistake, that is, alcohol was not eradicating the trouble. You forget it at night but begin to remember in the morning.”

Findings of impact of divorce

The answers to the question “How were you impacted by your parents’ divorce” extracted a main theme, impacts of divorce, and four sub-themes, income level, academic achievement, affairs with others, and affairs with the opposite sex.

Income level

Five of the participants reported to have had changes in income average. P1 stated: “Yes, we had a decrease in income because only my mother was working and there were times we could not afford. We later weathered the crisis.” P7 stated: “We had a very deep pecuniary pressure.” On the other hand, two of the participants stated that they had no idea about the change in income average and one participant remarked that their income average was unchanged. P3 stated: “My mother has been working since she was married. She had to work to look after us. We did not have remarkable changes in income average because my father did not have a regular job already. It was our mother who bought things for us.”

Academic achievement

Six of the participants stated that their academic achievement was impacted while two of them thought there were no changes. P8 commented on the change of his/her academic achievement: “I was not someone hardworking already; I was just having exams with the help of what I listened in the classroom. But I quit listening to teachers after my parents got divorced. I was preoccupied; I could not help thinking about it.” P2 similarly stated: “I lost interest in my lessons. I was not able to place importance to my lessons in the secondary school. It was not like that before; I was deeply affected by the divorce. I was continuously thinking about it. On the other hand, P3 reported no changes in his/her academic achievement: “I think I was not affected. I tried my best to keep it on.”

Affairs with others

Most of the participants reported to have had an impact on their relationships with close and distant relatives (mother, siblings, grandparents etc.). Six of the participants stated that their affairs with their relatives were negatively affected. P3: “Problems occurred on the side of my father’s relatives; they were indifferent people after all. Divorce broke all the bonds between us,

which were already weak.” P6 mentioned a disunity compared to the time before divorce: “My father and mother changed their opinions about each other’s relatives. There are relatives which we do not see any more, and some cousins are not visiting us anymore.” Two of the participants reported no changes in their affairs with relatives. For example, P4 remarked: “My dad always allows me to visit my aunt in İstanbul whenever I wish or my mom will let me visit my uncle if I wish. They do not interfere. Our affairs were not affected at all.”

On the other hand, six of the participants reported to have had impacts on affairs with friends. Most of these six participants noted that they had difficulty in explaining the matter of divorce to their friends or they developed sensitivity and delicacy about it. For instance, P6: “I was not willing to talk about the divorce. I was getting angry even when they rarely mentioned it.” P8 stated: “I was shy to talk about the divorce with my friends and teachers in primary school. I found it normal with time and could later talk about it. I was not able to develop trust to the people I met at first. In-family situations clearly affect friendship relations. You become suspicious because the feeling of trust is affected. I was cautious about my friendship relations. Two of the participants, though, reported no changes in their affairs with friends.

Affairs with the opposite sex

Six of the participants reported to have had no changes in affairs with the opposite sex. P6 stated: “Nothing changed in my friendship affairs. Divorcing is nothing to do with gender. P2 similarly stated: “I was in a good relation with them. The divorce had no effect on this.” On the other hand, the other two participants reported to have had negative effects on their affairs basing on the assumption that their fathers’ image and position in the divorce process could cause a bias in the eyes of the opposite sex. For example, P8 noted that she was negatively affected in communication with the opposite sex, expressing as: “It pretty much changed. I still have concerns. What if my possible future husband is like my father? He cannot develop affection for his children. I do not expect the same loving care after I have a child. A father should be able to give part of his heart to his children. Similarly, P1 stated: “Considering what I went through the divorce, I was not able to set a healthy communication with boys then; when I was in the 2nd grade” emphasizing that divorce could lead to the emergence of avoidance.

Findings of suggestion

The participants’ answers to the question, “What would you suggest if someone else was going through the same process?” yielded two sub-themes as adaptive/compatible and non-adaptive/incompatible suggestions for solutions.

Adaptive/compatible suggestions for solutions

Five of the participants suggested adaptive solutions. P3, for example, expressed her/his feelings: “I would tell the person who goes through divorce that it was a natural aspect of life, thus not to worry about it much, that someone would help him/her overcome this and urge him/her to be self-confident. You feel empty and alone after the divorce. I would therefore tell him/her to stay strong and not to feel empty.”

P8 remarked his/her thoughts:

“Children from divorced families learn how to be patient, so I think any children from divorced families are strong. Maybe they are so despondent upon the divorce now, and for a while, they will be torn apart; they will mourn but they will feel stronger in the future. They should always keep one thing in mind: the negatives of the divorce will one day turn out to be positive.”

Non-adaptive/incompatible suggestions for solutions

Three of the participants were of the opinion that children from divorced families ought to pretend as though the divorce never happened to them. For instance, P6 stated: “I would recommend them to go on as though they never minded the divorce, to try to make their parents happy, and to spend time with them. I would urge them to live their lives efficiently.”

Findings of post-traumatic growth

Basing on the participants' answers to the question "What positive changes in yourself did you become aware of?" and drawing on the studies on post-traumatic growth in the related literature, four sub-themes were extracted: self-concept, interpersonal relations, change in philosophy and future design.

Self-concept

While seven of the participants stated that they had more self-efficiency and became more self-confident within the period after the divorce, and that they came out of this difficult course stronger, one participant reported no changes in self-concept. A participant (P7) reporting positive change in self-concept stated: "As I will always say, the divorce taught me to brave the rigours. I was surprised by how I was able to stay this stronger. Forgive me that it will be a bit of overconfident talk but I never knew that I was able to brave the troubles this well."

Another participant (P6) expressed her/his feelings:

"The only positive side of the divorce was that it gave me an early maturity. Its additional contribution was that people's advice had a direct effect on my achievement in life. My concept of maturity helped me become stronger. I developed more self-confidence. The negative side was that it punched me, then I was knocked out by other problems. I was down but stood up, becoming more self-confident and stronger.

Interpersonal relations

The participants' statements on interpersonal relations displayed that most of them developed stronger relationships with their close relatives (mother, siblings, grandfather, cousins etc.) and with their friends. However, they mentioned no development in the relationships with the relatives who are not close ones. Besides these, they stated that they learned to have support from and give support to others, and develop empathy. A participant (P3) commented on the development of relations with friends as:

"I became more sociable. I was not someone outgoing before but then I began to set new relations. One should always have a friend beside to talk and consult to. So, I talked about my problems to two close friends of mine and they backed me up. I would not have made it if they had not supported me. I was peaceful and cheerful beside them."

Another participant (P7) talked about the change in her/his character development stating: "I was not formerly someone open to communications. I developed more self-expression after the divorce. I expected that it would make me peaceful, and it really did work. I developed the sense of empathy and became more sensible and understanding to others' troubles."

Change in philosophy

While seven of the participants stated changes in their perspectives and life philosophy, one participant reported no views on them. Nearly all of the participants described the world using dualities such as good – bad, heaven – hell, strong – weak and defined it as a place in which people should continuously struggle and stay strong. P8, as an example, stated his/her views:

"I consider the world as half heaven and half hell. We have the good and the bad. You should take a path and you could be happy if you take the right one. But if you take the wrong one, neither someone gets you up nor you will find the strength to do it. The world is a merciless place but there are good people in it. There is easiness versus difficulty. I always used to have a positive regard for the world before the divorce. There was nothing bad in it, I assumed. Then I comprehended with what I experienced that the world was somewhere incorporating both the good and the bad."

The participant number 7 commented on the change in life philosophy after the divorce as:

“Putting aside the religious aspect, I can say that the world is a place where you are in a competition from birth and you always face obstacles through this competition. Obstacles increase in number as you grow older. But it may sometimes play tricks and raise great difficulties against your young age. Nevertheless, life teaches you how to stay strong until you die. The easier you get rid of obstacles, the easier you will handle the future obstacles you may face.

Future design

Four of the participants stated that they had new resolutions after the divorce, that they focused on their future and that their priorities changed. P2 stated: “I decided that I should take care of my own life after the divorce. Upon my parents’ separation, I had to stand on my own two feet, I would start the high school the following year, I would start a new life after all. I said to myself that I minded the divorce in vain. I should earn my life in the future.” P1 described his/her will to shape his/her life stating: “For the purpose of coping, we tried not to think about the divorce, and I mostly focused on my future and I knew that I had classes to study. As a last example, P3 stated: “I think the idea that I should shape my future became firmer after the divorce because I thought that I had to have sense of responsibility just because I saw what happened when there was no sense of responsibility in the family.” The remaining four participants declared no changes in future design and priorities.

CONCLUSION and DISCUSSION

The findings of the meaning of family theme displayed that a great number of the participants cared and put family in an important place. Similarly, in a study conducted with a sample of children from stepfamilies because of divorce or parents’ death, Arslantürk and Kaya Kılıç (2020) reported findings that the place of the family was central to them. In a study by Karakuş (2013), which was conducted with children from orphanage, most of the children expressed positive regards for the concept family. These findings correspond with Tedeschi and Calhoun’s (2004) finding that individuals were inclined to be more understanding and trusty to the ones who had similar experiences to theirs. The participants’ supportive behavior among family members may be concluded in the sense that they developed awareness in perspective to family.

Most of the participants were seen to perceive divorce as a phenomenon arising out of conflicts in affairs and also as a negative experience. Their interpretation of divorce mostly reflected a cognitive mourning. Thus, it may be inferred that this may trigger the feeling of losing – abandoning. Similarly, Koçak, Demirel and Kıriloğlu’s (2019) study results showed that children from families on the brink of divorcing considered divorce an undesired event which meant the disintegration of family and being forced to make a choice between the parents.

The participants’ statements on how they heard about the divorce indicated that some of them were informed in advance about the divorce and the custodial process while a majority of them had no information about it and encountered crises and surprises throughout the period of divorcing. Available literature shows similar studies which reported uninformed children about the divorce and its implications. For instance, in a study conducted with 16 children from divorced families, Koçak et al. (2019) found that none of them were informed by their parents about the divorce but heard about it unintentionally or from their parents’ families. Moné, MacPhee, Anderson and Banning (2011) highlighted that children listening to differing stories from their parents after divorce had to make a self-interpretation of what was told them.

Another finding of the study was that the participants were observed to face financial troubles after the divorce. This finding corresponds with Sancaklı’s (2014) study results which displayed children could have financial and academic problems, longing for father and will for the reunion of the family after the divorce, and with Can and Aksu’s (2016) study results which displayed that the major problem for the divorced women was financial difficulties. Also, Amato (2010) found divorce was correlated with low level of welfare both for children and adults.

Considering changes in participants' lives after the divorce, it was academic achievement which they most had a dramatic decrease. This also corresponds to some study results in the available literature. For example, Kahraman (2016) found that children's academic achievement was impacted by certain reasons emerging after the divorce such as problems occurring in the family, changing the house and the school, and difficulties in adaptation to the new family structure. Similarly, Şentürk (2012) reported that children from divorced parents showed lower academic achievement compared to those who live with their parents. Altunkaya's (2010) study results also indicated a decrease in academic achievement and school attendance of children from divorced families. Lastly, the study by Iqbal et al. (2021) reported a decrease in academic performance and self-confidence besides aggressive behaviors towards friends.

As expected, the current study results showed that a compelling experience like divorce impacted children emotionally, behaviorally and physiologically. This finding corresponds with the result of the study by Bojuwove and Akpan (2009), which revealed that children displayed the reactions of shock, perplexity, sadness, rage, and feelings of betrayal, rejection, abandonment, and humiliation towards divorcing. Balıkçioğlu and Devrimağ's (2019) study reported adolescents from divorced families had lower self-esteem than adolescents with parents. According to Taylor and Andrews (2009), children from divorced families were under high risk of depression as well as displaying dangerous behaviors. Also, Büyükşahin (2009) concluded that children from divorced families had lower social adaptation levels than those who were with their parents. Kasuto (2017) similarly reported that children from divorced families experienced and displayed anxiety/depression, introversion, somatic sufferings, aggressive behaviors, attention deficit, unattendance to activities, and self-esteem more. Ağyar's (2017) study results revealed that level of depression and rumination were higher in children from divorced families compared to those who live with their parents. Lastly, Kurtman's (2019) study reported higher levels of anxiety in children from divorced families.

Almost all of the participants stated they met their social support needs from friends and other family members except one participant who mentioned support from the father. This finding was similar to Milam and Schmid's (2018) study results which reported most of the participants' statements were negative about their relationships with their fathers. According to Öngider's (2013) study, while no remarkable relational changes were observed between the child and the mother after divorce, the relationship with the father was affected in the way that children showed a less accepting attitude towards the father. Amato and Sobolewsky (2001) reported that children's bonds with their mothers were damaged due to conflicts in marriage and their relationship with their fathers got weaker due to both conflicts and divorce. Sancaklı's (2014) study similarly concluded that children had support mostly from their mothers and grandparents while they mentioned no support from the father. Furstenberg et al. (1983) reported that divorced fathers were in less contact with their children than divorced mothers, and there was a small number of participants who stated having contact with the father.

Within the frame of the purposes of the study, the participants' statements were analyzed to find out which dimensions of PTG the participants had and certain findings of four dimensions of PTG were obtained. These were self-concept, interpersonal relations, change in life philosophy and future design. Similarly, Sever, Guttman and Lazar's (2007) study reported enhancement in children from divorced families in three dimensions, namely wisdom, empathy and understanding of relationship.

The participants stated they gained more strength, developed perspective and efficient interpersonal relations after the divorce. This finding is consistent with Amato, Loomis and Booth's (1995) conclusion that being able to adapt against a family crisis could give some strengths which children with a regular family could not achieve. According to Hopf (2015), children with single parent mature faster because they gain more autonomy in decision making and responsibility. Sever, Guttman and Lazar (2007) noted that the study participants from divorced parents gained higher responsibility and maturity with more self-confidence, intrinsic strength and ability to manage crises of life by coping with the problems after divorce. They also

reported that the participants developed a more realistic and thorough perspective on the world, people, relationships and changes in priorities. Eroğlu and Topkaya, taking adaptation to divorce as a type of process including parental conflict, stress symptoms and low social support, evaluated children who had difficulty in adaptation to divorce as more patient.

A part of the participants stated they had a shift in perspective on the world in the way that they began to view it more realistic, as a result of the troubles brought about by the divorce and what they experienced throughout it. They underlined the importance of having social support against troubles. They were also observed to develop positive feelings like compassion and empathy. Similarly, the participants from divorced parents in the study by Sever et al. (2017) remarked that they developed an increasing sense of compassion towards others' sufferings and consideration for their relationships with their own close friends while they were in struggle of coping with their troubles and sufferings. Lastly, D'Urso, Mastroyannopoulou and Kirby's (2017) study result that the siblings of the children with cancer had a clear enhancement in the interpersonal dimension of PTG is also consistent with the current study findings.

Although the current study presented profound findings on the impacts of divorce on children and on post-traumatic growth, doing interview with a limited number of participants by the very nature of qualitative researches render it impossible to make a generalization over the obtained results. Hence, it is recommended that more researches be done on the impacts of divorce on children and on post-traumatic growth. Another limitation of the study was that all data were collected from children from divorced families. It would provide a multi-perspective information to collect data from parents, close family members and teachers for better interpretation of the impacts of divorce and post-traumatic growth. Finally, all custodial rights for the participants of the current study belonged to the mother. A comparative study can be done with children whose custodial rights belong to the father and with the children sheltered in orphanages affiliated to the Ministry of Family and Social Services.

REFERENCES

- Ağyar, H. (2017). Boşanmış ve boşanmamış ebeveyne sahip ortaokul öğrencilerinin akılcı olmayan inanç ve depresyon ilişkisinde ruminasyonun aracı rolü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2014). Türkiye boşanma nedenleri araştırması TBNA 2014. İstanbul: Çizge Tanıtım ve Kırtasiye Ltd. Şti.
- Altunkaya, E. (2010). Anne babası boşanmış ilköğretim öğrencilerinin okul-aile ve sosyal ortamlarda yaşadıkları problemlere ilişkin görüşler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Amato, P. R., Loomis, L.S. ve Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict and offspring wellbeing during early adulthood. *Social Forces*, 73(3), 895-915.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. DOI:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- Amato, P. R. ve Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Association*, 66(6), 900-921.
- Aslantürk, H. ve Kaya Kılıç, A. (2020). Üvey Aileye sahip gençlerde aile aidiyeti: nitel bir analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (3), 1171-1189.
- Amerikan Psikoloji Birliği (2013). Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı (çev. E. Köroğlu). Ankara: HYB Yayınları. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Balıkçoğlu, B. ve Devrimağ, E. (2019). Boşanmanın genç yetişkinlerin öz-saygı, materyalizm ve kompulsif satın alma eğilimleri üzerindeki etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 43-81.
- Baum, N., Rahav, G. ve Sharon, D. (2005). Changes in the self-concepts of divorced women. *Journal of Divorce and Remarriage*, 43(1-2), 47-67.
- Bernstein, M. ve Pfefferbaum, B. (2018). Posttraumatic growth as a response to natural disasters in children and adolescents. *Current Psychiatry Reports*, 20(37). <https://doi.org/10.1007/s11920-018-0900-4>.
- Bojuwoye, O. ve Akpan, O. (2009). Personal, familial and environmental perspectives in children's reactions to parental divorce in south africa. *Journal of Family Studies*, 15, 260-273.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüksahin, G. (2009). Boşanmış ve boşanmamış (tam) ailelerden gelen 11-13 yaş arası çocukların anne baba tutumlarını algılama biçimlerinin sosyal uyum düzeyleri ile ilişkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Calhoun, L. G., ve Tedeschi, R. G. (1998). Beyond recovery from trauma: Implications for clinical practice and research. *Journal of Social Issues*, 54(2), 357-371.
- Calhoun, L.G., Cann, A., Tedeschi, R. G. ve McMillan, J. (2000). A Correlational test of the relationship between posttraumatic growth, religion, and cognitive processing. *Journal of Traumatic Stress*, 13(3), 521-527.
- Can, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma sürecinde ve sonrasında kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 888-902. DOI:10.17755/esosder.25593
- Creswell, W. J. (2014). Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, W. J. (2016). Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Editörü). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- D'Urso, A., Mastroyannopoulou, K. ve Kirby, A. (2017). Experiences of posttraumatic growth in siblings of children with cancer. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 22(2), 301 -317.
- Demir, B. S. (2014). Eğitim araştırmaları nitel nicel ve karma yaklaşımlar. Ankara: Eğiten Kitap.
- Demir, S. A. ve Çelebi, Ş. G. (2017). Tek ebeveynli ailelerin sorunları: nitel bir araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 111-128.
- Demirci, E. (2016). Anne babası boşanmış çocukların gözünden yaşadığı güçlükler: fenomenolojik bir çalışma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Divorce rate by country: the world's 10 most and least divorced nations. (2018, 20 Aralık). Erişim adresi: <https://www.unifiedlawyers.com.au/blog/global-divorce-rates-statistics/>
- Dreman, S. (1991). Coping with the trauma of divorce. *Journal of Traumatic Stress*, 4(1), 113-121.
- Duffy, M. E., Thomas, C. ve Trayner, C. (2002). Women's reflections on divorce- 10 years later. *Health Care for Women International*, 23(6-7), 550-560. DOI: 10.1080/07399330290107313

- Eroğlu, Y. Ve Topkaya N. (2019). Boşanma ile ilgili uyum güçlüğü çeken çocuklarda kişilik özellikleri ve benlik kavramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 181-208.
- Evlenme sayısı, kaba evlenme hızı, boşanma sayısı ve kaba boşanma hızı 2001-2021. (2022, 16 Temmuz). Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568>
- Furstenberg, F.F., Nord, C.W., Peterson, J. L. ve Zill, N. (1983). The life course of children of divorce: marital disruption and parental consent. *American Sociological Review*, 48(5), 656- 668.
- Guttman, J., & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology*, 23(4), 457-472. doi:10.1080/01443410303213
- Haselden, M. (2014). Üniversite öğrencilerinde travma sonrası büyümeyi yordayan çeşitli değişkenlerin Türk ve Amerikan kültürlerinde incelenmesi: bir model önerisi. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Herman, J. (2019). Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre (çev. T. Tosun). Literatür Yayınları. (Eserin orijinali 1992'de yayımlandı).
- Hill, R. (1986). Life cycle stages for types of single parent families: of family development theory. source: family relations. *The Single Parent Family*, 1(35), 19-29.
- Hopf, S. M. (2015). Most children adjust to the negative effects of divorce. Newyork: Greenhaven Publishing.
- İlgar, M. Z. ve Coşgun-İlgar, S. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 197-247.
- Iqbal, M., Khalid, M. S., Rehman, N. ve Yanping, L. (2021) Parental divorce: impact on socio-psychological behavior and academic performance of students in teacher's perception. *Journal of Divorce & Remarriage*, 62(6), 475-492. DOI: 10.1080/10502556.2021.1925854
- Kahraman, S. (2016). Boşanma sonrasında genç-ebeveyn ilişkilerinin sürdürülmesi ve öğrencinin akademik başarısına etkisi (afyon ili örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karakuş, Ö., Kırlioğlu, M., Başer, D. ve Batı, B. (2013). Yetiştirme yurdunda kalmakta olan ergenlerin anne-baba algıları: nitel bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 123-143.
- Kasuto, M. (2017). Boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmamış ailelerin çocuklarına göre öz saygı ve ruh sağlığı değişkenlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koçak, O., Demirel, R. Ve Kırlioğlu, M. (2019). Çocukların boşanmaya ve ebeveynlerine ilişkin algıları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 45, 857-892.
- Kurtman, E. (2019). Anne-babası boşanmış ve boşanmamış çocuklarda ayrılık anksiyetesi ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Larner, B. ve Blow, A. (2011). A Model of meaning-making coping and growth in combat veterans. *Review of General Psychology*, 15(3), 187-197.
- Linley, P. A.ve Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: a review. *Journal of Traumatic Stress*, 17(1), 11-21.
- Mazor, Y., Gelkopf, M., Mueser, K. T. ve Roe, D. (2016). Posttraumatic growth in psychosis. *Frontiers in Psychiatry*, 7(202), 1-11. DOI: 10.3389/fpsy.2016.00202
- Milam, S. R. B. ve Schmidt, C. K. (2018). A mixed methods investigation of posttraumatic growth in young adults following parental divorce. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 26(2), 156-165. DOI: 10.1177/1066480718781518
- Moné, J. G., MacPhee, D., Anderson, S. K. ve Banning, J. H. (2011) Family members' narratives of divorce and interparental conflict: implications for parental alienation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 642-667. DOI: 10.1080/10502556.2011.619940
- Morrill, E. F., Brewer, N. T., O'Neill, S. C., Lillie, S. E., Dees, E. C., Carey, L. A. ve Rimer, B. K. (2008). The interaction of post-traumatic growth and posttraumatic stress symptoms in predicting depressive symptoms and quality of life. *Psycho-Oncology*, 17, 948-953. DOI: 10.1002/pon.1313
- Nair, H. ve Murray, A. D. (2005). Predictors of attachment security in preschool children from intact and divorced families. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(3), 245-63.
- Nazlı, S. (2013). Aile danışmanlığı (14. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Öngider, N. (2013). Boşanmış ve evli ailelerden gelen çocukların algıladıkları kabul-red düzeyleri ile psikolojik uyum düzeylerinin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 16, 164-174.

- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. (çev. M. Bütün ve S. B. Demir) Ankara: Pegem Akademi.
- Salter, E. ve Stallard, P. (2004). Posttraumatic growth in child survivors of a road traffic accident. *Journal of Traumatic Stress*,17(4), 335-340.
- Sancaklı, D. (2014). Boşanmış annelerin ve çocuklarının boşanma sürecine ilişkin yaşantıları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sever, I., Guttman, J. ve Lazar, A.(2007) Positive consequences of parental divorce among Israeli young adults. *Marriage & Family Review*, 42(2), 7-28. DOI: 10.1300/J002v42n02_02
- Sharp, L., Redfearn, D., Timmons, A., Balfe, M. ve Patterson, J. (2018). Posttraumatic growth in head and neck cancer survivors: Is it possible and what are the correlates?. *Psycho-Oncology*. 27(6), 1517-1523.
- Şentürk, Ü. (2012). Parçalanmış aile çocuklarının eğitimdeki başarı/başarısızlık durumu (malatya örneği 2006). *Sosyal Politika Çalışmaları*, 7(29), 105-126.
- Taylor, R. ve Andrews, B. (2009). Parental depression in the context of divorce and the impact on children. *Journal of Divorce and Remarriage*, 50(7), 472-480. <https://doi.org/10.1080/10502550902970579>
- Tedeschi, R. G. ve Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18.
- Vural, G. (2015). Ebeveyn kaybı yaşamış çocuk ve ergenler ile ebeveynleri boşanmış çocuk ve ergenlerin travmatik yaşantılarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.